

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIV. KÖTET. IX. SZÁM.

SZÓREND ÉS ACCENTUS.

BRASSAI SÁMUEL

T. TAGTÓL.

Ára 40 kr.

BUDAPEST.

1888.

Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Télffy Ivántól*. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télffy Ivántól*. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától*. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől*. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármától*. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59, — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből, 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból, — 4. Báthory István országbíró mint író, — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől*. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámueltól*. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codextről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Ujjabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A djefterekéről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. *Szabó Imre* l. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Sarna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 27 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól. 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám.

SZÓREND ÉS ACCENTUS.

4

BRASSAI SÁMUEL

T. TAGTÓL.

BUDAPEST 1888.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Szórend és Accentus.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1888. jan. 2-án tartott ülésében.)

gaur gauh kāmādughā samyak prayuktā smṛyate budhaiḥ |
dushprayuktā punar gótvan prayoktuh sa iva śānsati || *)

(Sanskrit. költő.)

§. 1. Nem szükség mondanom, hogy bármennyire előrehaladt műveltségű nemzetnek is érdekében áll a külföldi irodalmakat szemmel tartani s netaláni hiányait azok bőségéből pótolni. Nem, kivált nálunk, a hol a keresetnek ezt a nemét tán kelletlenül is sűrűbben gyakorolják. Lám, hogy egyebeket elhallgassak, iskolai tankönyveink nagyobb része (bevallott vagy be nem vallott) fordítmány, s a ki eredetiség követelményével lép fel, szintúgy kötelesnek érzi magát számolni, minő idegen kalaúzókkal vezérelteti magát. Sietek megjegyezni, hogy nem magát a dolgot, az — úgy szólva — kikerülhetetlen kölcsönzést hibáztatom, hanem egyfelől a túlzást, másfelől a kölcsönzött tőke használata módját. Az első pont nem igényel magyarázatot, de a másodikat igen is kell egy kicsinyt világosítani. A tőkét nem azzal tesszük gyümölcsözővé, hogy — mint a takarékpénztárak és kisegítők — a kisebb kamatra kölcsönzött összeget nagyobbra adjuk ki, hanem azzal, ha realiter termelő vállalatokba fektetjük. A tudományos kölcsön felhasználása czélszerű feldolgozásában, körülményeinkhez szabásában áll. Halljuk csak mit mond egy régi tekintély — Plutarchus, — a kinek szavait melegen ajánlom tudományos íróink figyelmébe.

*) A szabatosan szerkesztett beszédről azt mondják az eszesek, hogy Kámadluk téhen; a rosszul szerkesztett pedig a szerkesztőnek mintegy baromságát nyilvánítja. (*Kámadluk*nak nevezi az indus mythologia azt a tehenet, melyből kéje kedve szerint fejhet birtokosa mindent a világon.)

Intését engedjék meg, hogy Xylander latin fordításában közöljem. Hiszen a kiknek irok, meg kell hogy értsék.

«(. . . illos) hortor, ut cum capita rerum animo complexi fuerint, ipsi suo Marte reliqua apponant, memoriaque inventionem quasi manu ducant et orationem alterius veluti initium et semen accipientes enutrient atque augeant. Non enim ut vas ita mens quoque impleri opus habet: sed fomitem tantum et alimentum (sicut materia incendenda) requirit, quo incitetur ad inveniendum et ad veritatis indagacionem feratur. Sicut ergo fatuus sit, qui a vicino ignem petens invento ibi splendido foco semper adsideat et se calefaciat, ita si quis ad alium accedens discendi causa, non existimet suum se peculiare sibi lumen debere accendere in sua mente, sed gaudcat auditione eaque se oblectans magistro semper adsideat, is ruborem quidem nitoremque opinionis quondam audiendo sibi parat, sed internam animi aeruginem flammis non excoxerit neque caliginem luce philosophiae dispulerit. Si igitur alio praecepto usus est ad rectam audiendi rationem, oportet certe nos huius, quod modo exposui, memores simul cum discendo inveniendi exercere facultatem; ut, quum statuerimus principium recte vivendi esse recte audire habitum nobis non sophisticæ ostentationis aut nudæ cognitionis, sed animo impressum philosophicumque paremus.» *)

2. §. Ezt az intést, melyet nem Plutarchus mondott ki sem elsőben, sem utoljára, de az ő szavai fejezik ki gondolatokat jobban, mint én bírnám — ezt az intést, mondom, aligha vették tekintetbe azok a tudós íróink, a kik abban jártak, hogy azt az aránylag új tudományt, a melyet egyik nevén *összehasonlító nyelvészetnek* (philologie comparée) hívnak, irodalmunkba békebe-lezzék, sem azok, a kik ama tudomány resultatuumait némileg feldolgozni, nevezetesen saját nyelvünkre alkalmazni törekedtek.

Elsőben is megjegyzem általában, hogy ama tudománynak fordítással eszközölt átültetése füstbe ment fáradozás; mert az csupán csak tüzetes nyelvészeknek szól, ezek pedig az eredeti számos munkákból megértik a tudományt és biztosabban használ-

*) *Plutarchi de recta ratione audiendi.* Ed. H. Steph. p. 48. B. 8. sqq. Ed. Reiske p. 181—182.

hatják az eredeti forrásokat, mint a természetesen tökélytelenebb fordításokat. E szerint hát csak alkalmazásáról szólok.

A kik nálunk ebben munkálkodtak, nem lehet mondani rólok Plutarchussal, hogy «*capita rerum animo complexi fuissent*». Nem vették ugyanis kellő tekintetbe, hogy :

1. A szóban forgó tudomány egyenesen csak az úgynevezett flectált nyelveken s még ezeknek is csak *árja*-csoportján alapult és épült; tehát átalánosításai is további és mélyebb vizsgálódások nélkül csakis azokra alkalmazhatók. Hogy többet ne említsek, vegyük számba, mennyire különbözik az alapfogalom: a *gyök*, a flectáló nyelvek két csoportjában, az *árjában* és a *semi* félékben.

2. A hasonlító nyelvészet állítmányai és rendszere fejlődésekben, jelentéseikben, grammatikáikban jól ismert öt nyelvből: a szanszkritból, görögből, latinból, germánból és szlávból vannak gondos inductióval kihozva, mondhatni, merítve s csak azután alkalmazva a kevésbbé kitanult és tanulható ó és új persa, thraciai, illyriai, kelta csoportokra.

3. Voltaire sarcasticus értelmezésével — «a philologia az a tudomány, melyben a consonansok keveset, a vocalisok semmit sem érnek», — merőben ellenkezőleg a linguistikában épen csak a consonansok és vocalisok érvényesek, úgy hogy a tudomány csupán a betűkkel, illetőleg a hangokkal vesződik. A szavak értelme háttérbe szorúl s összszerendezések szóba sem jó. Hiszen tudva van a tudomány egyik elsőrendű csillaga, *Grimm W.* nyilatkozata, mely szerint a «*syntaxis* alig is tartoznék a grammatikába».

4. A testvér nyelvek eszméjét a latin nyelv leányai (= román nyelvek) keltették, de megfelelő jelenség a nyelvek egész territoriumán nem mutatkozik. A testvériség eszméjéből fejlődött későbbre a nyelvrokonság tágabb fogalma. De ennek képviselőit megint csak az árja nyelvek terén mutathatni ki biztosan. Hogy pl. az arab és héber, vagy a finn és magyar a rokonságnak minő viszonyában állanak, azt még egy nyelvész sem döntötte el, sőt tüzetesen, tudtomra nem is vizsgálta.

5. A szanszkrt grammatika, melynek megismerése és tanulmánya nyugat nyelvészeinek a XVIII. század közepe táján új világot gyújtott, volt az a mag, a melyből kelt ki a hasonlító nyelvészet csemetéje.

Ebből ugyan igen sokat tanulhatni a nyelv alkatáról, de csak

kritikai megválogatással. Még a külföldi tudósokról sem mondhatnám, hogy válogatásuk éppen mindig szerencsés lett volna. Fölvettek olyat, a mire nem volt szükség s nem vették azt a hasznát egy s másnak, a mi kellett volna. Ilyen pl. a szótárak rendezése, mely az indiaiaknál a törzsökre és változásaira van alapítva. Mennyi világot vetne a szavak változásainak, sőt értelmének is felfogására, ha e helyett: *-amo, -are, -ave, -avi, -atum*, csak ennyit kellene megtanulni: *am* (gyök), = *ā* (conjug. jellemző); miből következik, hogy a törzsök *amā*, mely az egész conjugatiójában, sőt derivativumaiban is, igen csekély és megokolható kivétellel, minden alakjában ott van a szónak.

3. §. Hadd vegyük már számba, miként bántak el nyelvészeink az új philológiának nyelvünkre való alkalmaztatásával.

Des Cartes azt a tanácsot adta, hogy ha az ember valamit meg akar tudni, helyezze magát legelőbb is a tudatlanság — a *tabula rasa* — állapotába, t. i. arra a tárgyra nézve, a miről lehető teljes ismeretet kíván szerezni magának. Ha nyelvészeink ezt a javaslatot szívökre veszik, első vallomásuk az lesz vala, hogy nem tudják, melyik nyelvcsoporthoz tartozik a magyar. Erre a kérdésre a «hasonlító nyelvészet»-ből kielégítő feleletet nem meríthettek, mert a beszédnemek általános tulajdonságai, mint a fölebbi 1. pontban emlegettem, csakis egy csoport fajaiból vannak kifejtve. De éppen ez okból lett volna első kötelességek nyelvészeinknek, hogy megvizsgálják apróra, bizonyos jellemvonások nem illenek-e nyelvünkre? De ezt nem tették, hanem a kérdést eldöntöttnek tekintve, ráfogták, hogy a magyar «*agglutinált*» nyelv.

No már én nem mondom az-e vagy nem az, mert csak formaliter*) szólok a dologhoz, és így tekintve világos, hogy kellő vizsgálat nélkül helyezték nyelvünket abba a csoportba, a mely — vonatkozva a 2. pontra, — oly nyelvekből áll, a melyek ismerete ama linguisticának alapul szolgáló öt nyelveivel nem mérkőzhetik, s a melyeket az, mint maradékot vagy éppen szemetet, amúgy lapáttal hányt össze.

Hibáztak nyelvészeink a 3. pont ellen is, nem vevén fel a

*) A *M. Nyelvőr* azt állítja, hogy «*kép*» azt is teszi: *forma*. Következésképp *formalitert* úgy is fordíthatnók: *kép szerint*. — Jó a ki szereti.

nyelveket jellemző vonások közé syntactikai tulajdonságaikat, sőt a finnismus feje — hol, hol nem, nem tudom idézni — nyíltan tiltakozott ellene.

Nem tárgyalták továbbá a 4. pontbeli kérdést is. Utoljára, azt sem tetszett senkinek tűzetesen vizsgálni, mik azok az új eszmék, a melyeket a szanszkrűt grammatika a nyugati világ philologiájában forgalomba hozott, és mennyiben alkalmazhatni azokat nyelvünkre.

Ezek szerint én a thesisemet, hogy nyelvészünk a hasonlító nyelvészetnek nem vették oly hasznát, a melyet lehetett és kellett volna, jórendin kimutattam.

4. §. De akár volt, akár ha nem lett is volna az emlegetett tudomány, kötelességök lesz vala grammatikusainknak a magyar nyelv alkatát mélyebben és terjedelmesebben vizsgálni, és túltenni magokat azokon a fogalmakon, melyeket a Donatus és Priscianus rendszeréből tanultak. Lám a panditák és görög nyelvészek, a kik idegen nyelveket nem ismertek, sőt nem is tartották nyelveknek — mint a «*barbarus*» és «*mléccsha*» szavakból is kitetszik,¹⁾ — oly nyelvtanokat s philologiai értekezéseket írtak, melyeket a legmodernebb nyelvész sem hagyhat figyelem nélkül, mert tudományának alapja azokban van megvetve és az illető nyelvek alkatát, jellemző tulajdonságait kitanulhatja belőlök. Holott magyar nyelvtanainkban nyelvünknek nem egy lényeges sajátságát az idegenek nem lelhetik meg, s a magyar is, a ki tovább lát az orránál, hasztalan keresi bennök.²⁾

¹⁾ Eszembe jut itt u. Horvát István ötlete, mely szerint a «*némec*» nevezetet, a *néma* szótól származtatja, mintha t. i. a magyar azt a nemzetet, minthogy nem értette mit beszél, «*némá*»-nak gúnyolta volna. Pedig, mint historikus előtt, alig lehetett elrejtve az, hogy *nemetes*, *germán* törzs említve van *Caesarnál*, *Pliniusnál*, *Tacitusnál*.

²⁾ Ez előtt mintegy 40 esztendővel némelyek, — nyelvészek s mások, — azt találták mondani, hogy a magyar «eredeti» nyelv. A mi magasabb polczon ülő philologusaink azt az ítéletet nagyon nevetségesnek találták s ki is gúnyolták. Szerintem méltatlanul, mert a kik azt mondták, azoknak a román nyelvek forogtak eszökben, a melyeknek latinból származása világos és ismeretes tény. Az állítás hát csak annyit tett, hogy a magyar nem «leány nyelv». S csakugyan bajos is volna az anyját kimutatniok az ez idő szerint uralkodó nyelvészeknek.

Egy ily sajátásáról szándékom, a t. Akadémia engedelmével, értekezni.

5. §. Az *accentus* . . . már kimondására is — nem látom, mert rossz a szemem — de gondolom, hogy némely száj mosolyra, némely szemöldök ránczra huzódik. Hisz e bizony nem új tárgy; de mivel iskolai tankönyveinknek aránytalanul legnagyobb részében távollétével tündöklik, és a mely ritka esetben szólának is, hiányosan vagy hamisan, általában elégtelenül tanítanak róla; aztán mivel e helyen lőn nem régiben kimondva, hogy «a szórendet a hangsúly nem szabályozza... a szók elrakásának a hangnyomaték nem szolgálhat alapjául», szükségesnek látom a rágalmazottnak védelmére kelni s egyszersmind fontos voltát és igazi szerepét kimutatni.

Nem teszem kérdésbe: «mi az *accentus*?» Ámbár nem egészen az levén tárgya értekezésemnek, egyet kellene értenem t. hallgatóimmal a szó jelentése felől. Ámde azt csak definitióval tehetném, definiálni pedig — Kant szerint¹⁾ — az *accentust*, mint empiricus fogalmat, lehetetlen. Tehát csak fel kell tennem, hogy úgy a mint közhasználatban van, eléggé egyetértünk felőle. Azt sem bizgatom, vajjon helyesek-e egészen a *hangsúly* vagy *hangnyomaték* szavak:²⁾ elég tudnunk, hogy egyértelműek az «*accen-*

¹⁾ Kant Logikája 103. §-ában olvassuk: «Unmöglichkeit empirisch synthetischer Definitionen. — Da die Synthesis der empirischen Begriffe nicht willkürlich, sondern empirisch ist und als solche niemals vollständig sein kann, (weil man in der Erfahrung immer noch mehr Merkmale des Begriffs entdecken kann), so können empirische Begriffe auch nicht definiert werden». — Hogy miféle fogalmakat lehet hát definiálni? azt nem mondja meg a criticus philosophus.

²⁾ Az imént idézett tiltakozás ellenére is megpróbálkoztak a nyelvészek az *accentus* értelmezésével. Mindnyájuké csaknem azon szókkal oda megy ki, hogy «egy szó bizonyos *csipetének* (syllaba) hangosabb kiemelése». — *Syllaba*, quæ attollit debet *accentum* habet. (Gramm. lat.) — *Accentus* est . . . orationis *elatio* (Diomed. 2, p. 425.) — *Accent* . . . besteht in der grössern Erhebung der Stimme (in einer Sylbe) *Heinsius* Wtb. — *Élévation de la voix sur une syllabe dans un mot.* (Litttré, Brachet. gramm. hist.) — An inflection of the voice, which gives to each syllable of a word its due pitch . . . (Encycl. Dictionary). E szerint úgy látszik, hogy az *accentust*, — t. i. a melyről itt szó van, — inkább *hangemeletnek* mint «hangsúly»-nak kellene nevezni. Igen, de azt is látjuk másfelől, hogy mindenik módosítja is a definitióját: — « . . . vocis *intensio*» (Diom. ib.) — «Die

tus)-sal. Nem ez az egy új szavunk van — milyen pl. a «kedély» (= *Gemüth*) is — melyet tulajdonképp csak úgy értünk meg, ha visszafordítjuk arra az idegen szóra, a melyet helyettesítnek vele írónk.

Nos hát értekezésem célja az accentus és szórend közti viszonyt, a hogy nyelvünkben mutatkozik, tisztába hozni.

6. §. A szórend, melyet megint szükségtelen, hogy értelmezzek, a különböző nyelvekben különböző fontosságú. Merőben határozott és nélkülözhetetlen az egytagú (ragatlan) chinai nyelvben; jörendin közönyös reánk nézve, és ha nem volna is, ki nem talált szabályú a teljesen ragozott, holt nyelvekben, a szanszkrtban, görögben, latinban; kisebb nagyobb részben határozott és szabályzott a mai leánynyelvekben (románokban, németben, angolban), melyeknek ragjai, illetőleg flexiói több-kevesebb mértékben részint elraktak, részint elenyésztek. Az utolsó (3) rovatba tartozik a magyar is, de nem azért, a miért a felhozott nyelvek, hanem mivel nemi ragjai nincsenek s az adjectivumoknak viszonyragjai is csak bizonyos, meghatározott esetekben vannak; még pedig nem kopás vagy elenyészés következtében hiányzanak, hanem a nyelv alkatánál fogva. Az elrendezés elve sem az, a mi az említett nyelvekben, u. m. a szavaknak alaktani rovatolása; hanem a magyarban a hangsúly a kulcsa a szórendnek.

7. §. «Nem!» azt mondja a «Szórendi tanulmányok» már érintettem szerzője: «a hangsúly nem foly be a szórendre». És kevés sorral alább ezt olvassuk: «A magyarban különösen az teszi

Betonung ist nicht nur die den Laut begleitende *Hebung* . . . der Stimme, sondern auch *Belebung* derselben». (*Koch deutsche Gramin.* §. 36.) . . . C'est à dire *intensité* donnée à une syllabe relativement aux autres.» (*Litttré*) — «Dans tout mot de plusieurs syllabes, il y en a toujours une sur laquelle on *appuie plus fortement* que sur les autres.» (*Brach.* gn. h.) — «(Accent) the laying of particular *stress* upon a certain syllable . . . of a word.» (*Encycl. Dict.*). — Ezeket tekintve a «hangnyomósítás» vagy egyszerűen: «nyomaték» megmaradhat. Annál inkább, mivel az egykori tanár a görög betűket tanítván, midőn egyik hallgatója nem mondta ki kedvére a 2-ik betűt, így szólítá meg: nyomja meg kéd azt a betűt! Az adoma tovább is megy, de nem ide való. Csak azt akartam vele kimutatni, hogy a «nyomaték» stb. nem új keletű szó.

fontossá a hangsúlyt, hogy az erős accentussal nagyrészt együtt jár az a bizonyos meghatározott szórend, a melyben az ige mindannyiszor követi az illető szót, vagy több szóból álló kifejezést stb.» ¹⁾ Hiszen ez világos ellenmondás. Mert ugyanis ²⁾ ha «az accentussal együtt jár a szórend», amannak befolyásának kell lenni emerre, valamint a tábornoknak a «vele járó» hadsegédére.

«Igen hamar ítél ön», közbeszól az értekező, «mert olvassa csak tovább a 31. lapon: „Élő beszédben a szórend és a hangsúly, úgy együtt teremnek, mint az ikertestvérek; de az utolsó mindenestre az ifjabbik“.

Olvasom hát, de azt is beléje, hogy nemcsak nem kisebbiti, hanem növeli az ellenmondást; mert itt már a mérséklő «nagyrészt» is el van hagyva. Az ellen pedig, hogy csak «élőbeszédben» mutatkoznék az «ikerség», egyenesen tiltakozom, mert azt nem tekintve, hogy az írott beszédnek némi felsőbbiséget tulajdonít értekező — (a mivel csak Quintilianus mondatát állítom szembe: «*Mihi unum atque idem videtur bene dicere ac bene scribere; neque aliud esse oratio scripta, quam monumentum actionis habitae.*») — lehetetlen, hogy más elve és szabálya legyen a szórendnek az írásban és más az élőbeszédben. És nem teszi lehetővé az a bunkó, melylyel a hangsúly tekintélyét agyon akarja ütni (ért.): «Hát kottából tanuljuk a magyar szórendet?» Aggodalma a Petőfi «Juhászt» juttatja eszembe:

Elkeseredésében mi telhetett tőle?

Nagyot ütött botjával a szamár fejére!

De bizony se Fogarasi, se én nem nyújtjuk a fejünket oly türelmesen akárki botja alá, s ha tennők is, a bot törnék belé. Hiszen a juhászlegény, ha azt akarja énekelni: «Hortobágyi pusztán fuj a szél», nem fujja: «A virágnak megtiltani nem lehet» nótájára s mainap nem éneklük a népdalokat német dallamokra, mint a Csokonaiéival cselekedtek hajdan. S a magyar betyár vagy a székely góbé épen oly hibátlanul rendezi a szavait

¹⁾ V. ö. az értek. 13. l. «Tagadhatatlan . . . hogy a magyarban a fogalmak nagy részének erős hangnyomatékával mindannyiszor együtt jár az igejelezte nyomosítást kitüntető szórend.»

²⁾ Ez a pleonasmus nincs meg a M. Ny. szótárában, de meg van ám a nyelvben.

s alkalmazza az «együttjáró» accentust, mintha «kottából» olvasná. Ez az igazi «kotta» pedig inkább a miénk, mint az, a mivel ért. kínálja a magyarul írni akarót, t. i. hogy «a szó k rendét mindenk előtt nyelvtani értékek határozza meg», és a mit annak rendén tűzetesen fogok szellőztetni. Most csak annyit, hogy legyen bár igaz, hogy: «A szó, mire kimondom . . . már is ott van a maga helyén, úgy, hogy habár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának», ez az állítás pontosabban talál ért. «kottájára», t. i. a «nyelvtani érték»-re, melynek «fűrkészése» nem »pillanat» műve, hanem húzamos idővel »teremhet» gyümölcsöt a szó sorakozása után.

8. §. Hanem most első dolgunk tisztába hozni, hogy mit értek én a mi «kottánk» alatt.

Elsőben is azt kell nyilvánítanom, hogy én soha sem állítottam — sőt merem mondani, Fogarasi sem — azt, hogy «a hangsúly befoly a szórendre», vagy mint másutt sejteti ért. hogy «hangsúly szabályozza a szórendet» mint tagadásaiból (13. és 26. l.) lehetne következtetni. Ha azt hiszi ért., német szólammal mondvá: «gyökeresen félreértett». Mind én, mind Fogarasi egy tényt fedeztünk fel csaknem azon időben, t. i. hogy a magyar mondatban az ige előtti szót (vagy szólamot) accentuálni szokták, és hogy ebben a tényben rejlik a szórend titka a magyarban. Világos, hogy ez a közönségesen ismert élő-nyelvekétől különböző szokás bizonyos természeti törvényen vagy törvényeken kell hogy alapuljon, és ez a törvény «szabályozza» mind a hangsúlyt, mind a szórendet, nem pedig ezek egyike a másikat. Ezt a törvényt «fűrkészni» volt hát tudományos kötelességünk. Meg is kezdtük, mindenikünk a maga módja szerint, és eljutottunk legelsőben is a ténynek arra a kiszélesítésére, hogy az accentus nem csak az ige előtti szólamra, hanem olykor magára az igére is esik. De itt már elvált az útunk. Megmondom miért. Fogarasi az «ige» alatt nem csak magát a tulajdonképpeni igét, hanem az úgynevezett igekötős igét is értette; holott én az «igekötőt» éppen oly önálló *adverbium*nak tartottam és tartom s állítom, mint a többi, mint: *jól, rosszul, szépen, lassan, hamar, tegnap* stb. Annál fogva F. e két mondatot: «Az almafa virágzik» és az «almafa kivirágzott» egy kalap alá húzza s azt

állítja, hogy mindenikben az igen van a hangsúly, holott én ezt a kettőt párhuzamozom: «Az almafa ki-virágzott» és «Az almafa g a z d a g o n virágzott», minthogy mindenikben az ige előtti szón van a hangsúly. Ebbeli felfogása, mely sajnos, hogy nem csak az övé, hanem talán minden nyelvészünké s velők értekezőé is, oly zavart okozott Fogarasinál, melyből egész értekezése («Euréka») folytán nem bírt kitisztulni.

Ezentúl már csak a magam útját követem s igyekszem a hangsúly és szórend közti viszonyokat kideríteni.

9. §. A magyar mondatban az ige előtti szó vagy jelzője első tagját, olykor a csupasz igéjét is, accentuálni szokták.

Ez világos, egyszerű s tagadhatatlan tény,*) de mily sok kérdés fűződik hozzá.

Legelső az, hogy hát «mi a mondat?»

Ha ezt kérjük, külön-különbféle feleleteket kapunk rá. Pl. három csoportba rendezve a következőket:

a) «Die Darstellung eines Gedankens in Worten ist ein Satz.» (Koch, deutsche Gramm. §. 211.)

«A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése.» (Szinnyei M. Ny. Rendsz. 49. §.)

«A mondat olyan íze (sic) a beszédnek, mely valamely gondolatot fejez ki, még pedig vagy ... előszóban vagy ... írásban». (Király P. Magy. Ny. 6. l.)

b) «MONDAT, . . . a kimondott szóknak bizonyos értelmet kifejező s egymással szorosan összekapcsolt öszvege.» (M. Ny. Szót.)

*) Úgy látszhatnék, mintha tagadná Szinnyei, mikor azt írja (M. Ny. Rendszere 7. l.) «Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja, mert rendszeren több szót ejtünk egybe s ennek a hangtani egységnek első szótagját ejtjük nyomatékkal, a többit nyomaték nélkül..» A «rendszeren egybeejtett több szó» alatt t. i. a «mondat»-ot érthetni, mely hiedelmünket megerősíti az, hogy példái mind mondatok. A félreértést a rossz stylus okozza, és csak a 36. lapon tudjuk meg, hogy «a hangtani egység» = «az egész jelzős vagy névutós kifejezés»; tehát nem mondat, hanem csak tagja. Stylust említve, rosszalom ezt is: «a szónak az első szótagja». Vagy talán helyesli valaki ezt: «A nöstény oroszlának nincs oroszlánserénye?» Vagy a Nyelvőr nyomán ezt: «Fogd meg az ekeket mind a két ekeszarvát».

«PHRASE, . . . Assemblage de mots formant un sens complet». (*Littre Dict.*)

c) «(Satz) . . . uneigentlich ist *der Satz*, in der Denklehre, ein durch Worte ausgedrucktes Urtheil.» (*Heinsius d. Wtb.*)

«(MONDAT) . . . Különösen észtanilag, szókkal kifejezett gondolat, mely észteni itéletet foglal magában.» (M. Ny. Szótárában.)

«Satz, im grammatischen Sinne ist der sprachliche Ausdruck der Verbindung zweier Vorstellungen als Subject und Prädikat.» (*Brockhaus. Conv. Lex.*)

No már ha valaki ezeket az értelmezéseket a «Mondat» vezérszó nélkül olvasná, bírná-e képzelni, hogy az a), b) és c) csoportok azon egy fogalmat akarják jellemezni? Azzal együtt olvasva pedig, minthogy mind a három más jegyeit adja a fogalomnak, csak két eset lehet, t. i. vagy találók a jegyek s akkor mindenikök hiányos; vagy némelyikök hamis és így is rosszak az illető definitiók. Megkimélem a t. hallgatóságot külön kritikájoktól s csak annyit következtetek, hogy egy olyan értelmezés nélkül, a mely minden «mondatot» jellemezzon, de semmi egyébbe ne illjék, szűkölködünk. Nekem pedig különösen szükségem van reá, már csak azért is, hogy rendithetetlen alapul szolgáljon annak, a mit ezentúl akarok mondani kitűzött czélom elérésére. Ilyennek tartom a következőt.

9. §. A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cs. vagy áll. körülményeit.

Ne hogy következetlenségbe láttassam esni, hogy néálán *empiricus* fogalmat értelmezek, miután föntebb (5. §.) annak lehetetlenségét vallottam *Kant*tal, sietek kimagyarázni, hogy a mondat csinált fogalom, a milyenek a természetrajzban a *species*, *genus*, *familia*. Az ilyek definitiói teljesen határozottak, hibázthatatlanok és alkalmazhatók. A mi t. i. a kitűzött *proximum genus* alá nem tartozik, vagy a miből a *specifica differentiák* közül csak egy is hiányzik, nem tartozik a fogalom körébe (*sphaera*) se. Értelmezésem tehát megtámadhatatlan, s ezt a többiekről nem állíthatni.

Definitióm magyarázatát folytatva:

A cselekvést vagy állapotot gondoltató, tehát jelölő szó az

ige, melyből magából is állhat a mondat. Pl. «villámlik», «dörög», «havaz», «fagy», az olasz, latin, görög, szanszkrit *imper-sonálék*.

«Ismét következetlenség!» — szólítanak meg, — «hisz egy szó nem csoport; tehát a definitióban hibás a proximum genus!» Mire csak azt felelem, hogy alkalmilag egy szó is viselheti egy csoport képét, mint a természetrajzban sokszor egy species a genusét.

A körülményeket jelölő szavak közös neve legyen: *igemellék*¹⁾ (*adverbium*, széles értelemben). Egyenként az ejtések (szorosan odaszámítva a nevezőt), az elől- vagy utoljárós szavak, nem csak a nevek (pl. Bécsben jártamban vagy jártam után), infinitivus, a nyelvtanokban úgynevezett *adverbiumok*, az «igekötők» és a *conjunctiók* (t. i. a melyek mondatokat kapcsolnak).

Az *igemellékek egyszerűek* vagy *csoportosak* (szólamok). Tovább mind az ige, mind bármiféle melléke kettejével, hár-mával is járhat, a mit én «halmozásnak»-nak (t. i. részek ismétlé-sének) nevezek: pl. «Nyihog, kapál, rág, vág Toldy paripája.» (Ar.) — Az utolsó időkben támadott veszedelmes tanítók *kevélyek*, *káromlók*, *békességtelenek*, *szidalmazók*, *árulók*, és *vakmerők* lesz-nek.» (P. P. Kal.) — «Luther Márton is az Sz. Lélek beszédét megemendálá és az Sz. Írást megcsáválá, magától hozzáadott szókkal szaporítá.» (P. P. K.) — Az ismétlés a mondat egységét se nem zavarja, se nem csökkenti.

Meg kelle említnem azért, hogy nyelvészeink az ismétlés mondatok ügyében még csak a csuklásnál vannak,²⁾ és «összse-vont mondatok» neve alatt tárgyalják, holott mestereik is, a néme-

¹⁾ A mily ferdeség volna az «igemellék»-et *mellékgigének*, épen oly ügyetlenség az *adjectivumot* «*melléknér*»-nek keresztelni. Tudom én, hogy a latin «*nomen adjectivum*» szolgai fordítása, de az nem teszi jóvá a hibát.

Legyen hát az «*Adjectivum*» mint a francziáknál s másutt substantivumnak véve = *név* mellék. A «*nomen substantivum*» pedig egyszerűen: *név* (fr. *nom*). — A «főnév» (*Hauptwort*) maradjon a németiség imádóinak.

²⁾ A «Szinlett Catalani» (dalos vígjáték) egyik dialogusából vett közmondás, mely tökélyesen megfelel a német: «Ueberwundener Standpunkt» szólamnak.

tek, már elhagyták azt a ferde felfogást. — «Die Satzverbindung, die ein oder mehrere Satzglieder mit einander gemein hat, heisst ein *Zusammengezogener Satz*. (Koch, 1849.) Ellenben: «Jeder der Satztheile ist entweder nur einzeln da, oder mehrfach vorhanden». (Götzinger, Deutsche Sprachl. 1873.)

10. §. Értelmezésem minden nyelvre illik, de valószínű az is mindenikökre nézve, hogy a beszélő a mondatban legalább egy szótagot accentuál. Ennek a ténynek nevet is adott a német nyelvészet, t. i. ezt, hogy *Satz-accent*, és magyarul is bizvást nevezhetni: mondat-súlynak, felesleges lévén a «hang» beiktatása. A többiek a németeken kívül összekeverik az *emphaticus* és *rhetoricus* vagy *oratoricus* accentussal, melytől csakugyan néha bajos is megkülönböztetni. És még bajosabb bizonyos nemzetnél, még ha oly ismeretesek vagyunk is, nem csak írott, hanem beszélt nyelvével is, a mondat-súlynak bár létét, nem hogy helyzetét vagy plane szabályait kipuhatolni. Felszólítom magyar nyelvész atyánkfiait, kik között német is van, hogy mondják el a németről, hogy vajjon a mondó önkényére és gerjedelmeire van-e egészen hagyva, hogy a mondatnak melyik szavára ejtse a hangsúlyt, vagy van valami rendtartás vagy törvényforma a dologban? Mert én megvallom, hogy a könyveikből nem bírtam végire járni. Mondják csak meg finnistáink, hogy létez-e mondat-súly a szuomiban? Hiszen a született finn sem tudott jó móddal felelni abbeli tudakozódásomra, sőt azt hiszem, nem is bírtam megértetni kérdésemet vele. Nem csoda, hiszen nyelvünk — idő szerint — első grammaticusának «Erdősi»-nek sem ötlött eszébe, hogy ilyes valami volna s utána 300 esztendővel kellett nekem fölfedezni, s azután négygyel Fogarasinak kihirdetni a mondat-súly létét és helyzetét. Emennek is «Eurekája» viszhang nélkül maradt, érték. szerint, 1867-ig.

11. §. Most már megállapított ténynek nézzük azt, a mit főntebb már említék, hogy a mondat-súlyt vagy az ige előtti határozón, vagy sokkal ritkább esetben magán a csupasz ige-n leljük, és hogy az ennyiben szórendet is némileg szabályoz. De itt is követet a kútba értek, midőn Szilágyi megkülönböztetését, hogy van «rendes» és van «nyomatos sorozat», helyes szabálynak állítja. Mert ennek, ha van valami értelme, csak az lehet, hogy van «hang-súlytalan» mondat is.

Lehet! csakhogy én ilyent magyar szájból soha sem hal-

lottam, és felszólítok mindenkit, hogy ha hallott vagy hallani fog, tudassa mentől előbb a tudományos világgal.

12. §. Nos hát addig ezzel nem vesződve, hogy a hangsúlynak a szórendhez való viszonyáról szólhassunk, a hangsúly keletkezése módját kell előbb kipuhatolnunk. Vizsgálatunkat, az inductio biztos útján haladva, megint nyelvbeli tényekre alapítjuk.

Az idevágó *első* tény az, hogy a mondó, ha bár csupán egy szóval jelölt eszmét is akar tudatni a hallóval, azon szónak a kiejtését bizonyos erélylyel kezdi meg, azaz az első tagját accentuálja.

A kitűzött feltétel lényeges, és számba nem vétele miatt keletkezett az a hiedelem, melyet nyelvészeink legnagyobb része nem csak pártol, hanem kategoricus állítássá is fokozott, t. i. hogy a magyarban, szintűgy mint a görögben, latinban, olaszban, németben, angolban *szóaccentus* létezik.

Ezt az állítást velem együtt az élőbeszéd merőben tagadja. A nyelvészek közt sem vagyok egészen egyedül, mert egy ujdonat új m. nyelvtanban ezt olvasom: «A szónak, ha külön egymagában ejtjük ki, mindig első szótagját hangsúlyozzuk. Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja» [A ritkítás enyim.] (*Szinnyei*, M. Ny. Rendsz. 7. l. 13.)

No már tudva van, hogy a szóaccentusos nyelvekben «beszéd közben is hallszik a szónak szokott accentusa. Ime:

Exegi monūmentum aere perennius,

Regaliq[ue] [enclit.] situ pyramidum altius. (Horat.)

Alterā die iterum stabat Johannes et ex discipulis eius duo. (Ev. Joh.)

Chiama gli abitator delle ombr' eterne

Il raūco suon della tartarea tromba. (Tasso.)

I due sposi erano andati a Parigi senza commendatizia, per
viver soli e liberi. (Barrili.)

Ich kann si kaum erwarten

Die erste Blum' im Garten,

Die erste Blüth' am Baum. (Goethe.)

Die Musik ist also keineswegs, gleich den ändern Künsten, das Abbild der Ideen, sondern das Abbild des Willens selbst. (Schopenhauer.)

Θ never say then I was false of heart,
Though absence seem'd my flame to qualify. (Shaksp.)

I can see yet without spectacles, and I see no such matter: there's her cousin, an she were not possessed with a fury, exceeds her as much in beauty as the first in May doth the last in December. (Shaksp.)

Már most kísértjük meg magyar mondatokat accentálni amaz állítás szerint:

Hajdanában a mikor még
Így beszélt a magyar ember. (Arany.)
Falu végén foly a patak.
Fejér keble csak úgy dagad,
Dagad, dagad széles jó kedvében,
Hogy az ég lenéz megint rá kéken. (Petőfi.)

Másod napon ismét áll vala János, és ketten az ő tanítványai között.
(Káldy.)

Türhetné-e magyar fül az ily szavaltat?

Folytatom az első tény ügyét.

Állhat a szó magára: a) az egy igéből álló mondatokban: villámlík, — szeretlek, — aludtunk, — esznek, — isznak, — tánczolnak. b) Felkiáltásokban: Istenem! — sajnos! — tolvaj! c) Ellipticus mondatokban, nevezetesen feleletekben: K. Mit láttál? F. csodát. — K. Hogy aludt a beteg? F. csendesen. — K. Mi színű az a virág? F. piros. — K. Mikor esett az eső? F. tegnap. — Megmondta mit izentem? F. meg. — K. Mit tesz mensa magyarul? F. asztal.

Mind ezekben ama feltétel megvan, tehát az illető szavak első tagjait accentuáljuk.

Második tény az, hogy mikor az igejelölte cselekvény minősítését vagy határolását akarjuk tudatni a hallóval, a körülményt jelölő szót igemellék képében az ige elibe helyezzük és az ige rovására accentuáljuk. Pl. sűrűn villámlík, — holtig szeretlek, — mélyen aludtam, — csűrben tánczolnak. — Az úgyn. igekötők szintoly minősítő és határoló (össze-

foglalva: *specifikáló*) szók, mint akármely más adverbium. Megrögzött rossz mai nap összeírhatja az igekötőt az igével, de azért compositumoknak tartani tetemes hiba.

Egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoportot, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába illjék, szólamnak nevezek; ennél fogva e 2-ik tényben keletkezett hangsúlyt szólaminak. Az iménti megjegyzés szerint az igekötős igék is, mint: *Elaludtam, Megnyugodtál, Összevesztünk, Felfortyant*, valódi szólamok. Az accentus bennök csak egy szóra esik ugyan, de uralma kiterjed az egész szólamra, mint a szótag accentusáé az accentuált nyelvekben az egész szóra. *Die Betonung stellt das einzeln Wort... als ein Ganzes dar* (Koch. D. Gramm. §. 36.).

Az ige, melyhez az accentuálandó mellék járúl, az előtt maga volt hangsúlyos, de súlyát a minősítő vagy határoló szó eleibe járultával elvesztette. Annál fogva a szóban forgó 2-ik tényt úgy is fejezhetjük ki, hogy az ige accentusát az igemellék átveszi, úgyszólván, eltulajdonítja. Ezt a kifejezést nem egyszer lesz alkalmam és szükségem használni.

A specifikálás eszméje az ige nélkül szükelködő szólamokban is otthon van. Csakhogy ezekben a minősítő vagy határoló szó jelző (*epithetum*), a specifikált pedig jelzett nevet kap. Ez a harmadik tény. Jelzők nevezetesen — lehető többekkel együtt — a mutató névmás; a névmellék (*adjectivum*); a ragatlan birtokos; az *infinitivus*ra, *participium*ra, *nomen actionis*ra vonatkozó igemellék; *adjectivumot* és *adverbiumot* specifikáló más *adjectivum* és *adverbium*; azok a szavak, melyekhez «is» v. «sem» járúl; ismétlődni szokott bizonyos kötőszók (*vagy — vagy, mind — mind, hol — hol*), a tagadó «nem» szócska. Példák alig kellenek, de nem árt egynéhány: *Áz a ház. Ázon órában. Magas torony. Királyunk szobra. Csendesen ülni, ülő, ülés. Szívesen látni, látó, látandó, látás. Újra kezdés. Vízbe halás. Mennybe menetel. Fejedelmek ellen támadás (PPK.). Nagyon szép. Jó erősen. Igen nagyon. Te is. Senki sem. Nem jó. Nem igazán. Nem ember (Klauzál). Mind lova, mind szekere. Vagy én, vagy te. Sem barát, sem ellenség. (Ezeknek is egy részét compositumokká tette a tudatlanság, s használja a rossz szokás.)*

Negyedik tény, hogy a tárgyalt, két szavú szólamokhoz harmadik szó is járulhat, de ezúttal és ezentúl már csak jelző képében, mely az utánavalónak, tehát az egész szólamnak átveszi a hangsúlyát. Így — az iménti példákra vonatkozva: *Ritka magas torony. Mátyás királyunk szobra. Ígen szívesen látni stb.*

Ezt az eljárást, azon feltételekkel tovább is folytathatni, — pl. *Félettebb ritka magas torony. Dicső Mátyás királyunk szobra.* — És a határt nem a nyelvtan, hanem csak a logika és æsthetika szabja meg. Mint szélsőséget idézek elemezve egy példát PP. Kalauzából:

“ Űjságok hamissága
 hanyatlott Űjságok hamissága
 elhanyatlott “ “
 Ecclesiától elhanyatlott “ “

Az Ű Római Ecclesiától elhanyatlott Űjságok hamissága».

Kimondhatni hát általában, hogy mindig a legújabb specifikáló eszmét akarja k i v á l ó a n tudatni a halló a mondóval és az azt jelölő szót, ennek is első tagját, accentuálja, s az igemellék után az igének, a jelző után a jelzettnek és a korábbi jelzőknek ele nyésznek az accentusai. De állíthatni azt is, hogy a specifikáló szó közvetlenül előzi meg a specifikáltat, s hiba, ha valami idegen szó tolakodik közikbe. Ezzel egyszersmind az is ki van mondva, hogy rossz, ha az igemellék az igére vagy a jelző a jelzetre csak közbevetett szó vagy szavak átugrásával vonatkozhatik. Példákat nem hozok fel, mert kellő megvitatásuk feltartóztatná vizsgálódásaim folyamát; a ki megértett, vegyen elé bármely hírlapi vagy könyvbeli cikket és lel benne ilyes rossz szólamot eleget, a melyben a folytonos lánczolatosság kellemetlenül van megszakítva.*) Nem szakítja meg ellenben valamelyik izület két- vagy többszerezése, ha a halmozott szavak sanyarúan egyneműek. Pl. «magas, nemzeties gondolkodása módját s felfogását *mindig* kitüntette» (Népt. L. XX.

*) Nyelvész is van, a ki nem csak nem bírja vagy nem akarja megérteni állításomat, de polémizál is ellene. Annak feleljen *Milton*: «Permulta sunt quæ te doceri prius oportet; nam quæ te propius attingunt, videris ea penitus nescire, et præter literulas nihil unquam didicisse, ne percipere quidem potuisse. (Defensio pro p. Anglic. Lond. 1651. 224. l.)

95): a mely szólamban két halmozást és két tolakodó lánczszemet jelöltem ki. Mind ezeket összevéve, a hangsúly viszonyaira nézve következő tanulságokat vonhatunk belőlök:

a) A latinban és új németben az *accentus* az egyes szóval, a magyarban tulajdonképp a szólammal keletkezik.

b) Eléállása feltételei az előbb említett két nyelvben egymástól, a miénkben mindkettőjökéitől különböznek. A latinban az *accentuálás prosodiai*, a németben *etymologiai*, nálunk *logikai*.

c) Elve az, hogy a szólam *accentusa* a tüzetesen és c z é l z a t o s a n *specifikáló* szó első tagjára esik és az így *accentuált* szó e *specifikáltán* elül foglal helyet.

d) A c z é l az, hogy a mondó a cselekvény körülményét, vagy a jelzett tárgy körülményét tudatni akarja a hallóval; tehát n e m tudottnak teszi fel.

e) De felteszi azt is, hogy tudja a halló a tárgyat magát, melynek jellemét, t. i. a cselekvénynek körülményét, a jelzettnak jelzőjét, tudatni akarja vele. Ez magyarázza azt a tényt, hogy a *specifikáló* szó e l t u l a j d o n í t j a a z a c c e n t u s t a specifikálttól.

És így megegyengetve az utat, átmehetünk a mondatra, melynek részei a szólamok.

13. §. A mondat föntebbi (9. §.), logikai értelmezését most nyelvtanilag így fejezem ki: a m o n d a t í g é b ő l é s m e l l é k e i b ő l á l l ó s z ó - c s o p o r t, és tessék ezúttal azt is számba venni, a mit ott továbbat megjegyeztem, hogy az i g e m e l l é k e k h o l e g y e s s z a v a k, h o l s z ó l a m o k. Ebből önként következik, hogy lehet, — a mint hogy van is számtalan mondat, melyben az i g e m e l l é k e k m i n d e g y e s s z a v a k, tehát egy szólam sincs köztök. Ellenben egy mondás sincs, melyben i g e és (az esetek legnagyobb részében) i g é b ő l és valamelyik mellékéből álló szólam ne volna. A legteljesebb *inductio* vezet hát reá, hogy nyelvünk szelleme ezt a viszonyt vette tekintetbe s azt a nyelvszokást érvényesítette, hogy az *első* és *második* ténynek megfelelően vagy magát az i g é t, vagy — és legtöbbsnyire — egyik mellékét, a közvetlenül (vagy a feljebbi feltételek alatt mások közbejöttével) előtte állót *accentuáljuk*.

Két eset áll hát előttünk, nem egyszer van alkalmunk, sőt szükségünk a választásra. Nincs ugyan az eredeti *compositió*kban, sem az élőbeszédben, mert a nyelvérzék megteszi a magáét; de van ám idegen nyelvből való fordításból s írott mondatok olvasásakor.

A kérdés ennél fogva az, hogy mikor hangsúlyozzuk a mondatban az igét, mikor a mellékét? Igyekszem megfelelni reá, de előbb egy mást kell eldönteni, hogy feleletemnek alapot vehessek. T. i. azt a kérdést, hogy általában mit hangsúlyozunk a mondatban? és miért?

13. §. Engedelmet kérek, hogy messziről kezdhessem. «*Multa senem circumveniunt incommoda: difficilem et morosum offendit garrulus*», mondja *Horatius*.

Fiatalkoromban egy muzsikusbanda primása előtt egy lengyel táncznótát játszottam s ajánlottam megtanulását. «Szép biz a, mondá ő, — de nem magunknak hegedülünk!» Ezt nem egyképp lehetett érteni, de engem főképp a «nem magunknak» ejtett tünődésbe, melynek folytán arra jöttem, hogy hisz az is igaz, hogy nem magunknak beszélünk», és a ki magának beszél, tettét vagy lázas, vagy szórakozott állapotnak tulajdonítjuk. Ismertem valakit, a kin az még mások társaságában is gyakran megesett s midőn beszéde néha bántott is, azzal mentette magát, hogy «nagyon gondolkodott!» A rendes viszony hát az, hogy mikor mondunk vagy beszélünk valamit, mindannyiszor más valakinek mondjuk, vagy beszéljük. Annál fogva a beszédéről való vizsgálódásainkban ezt a dialogikus viszonyt szemmel kell untalan tartanunk, úgy hogy mondó és halló mintegy előttünk álljanak egyaránt. E szabály befolyása alatt szerkeztettem főlebb adott értelmezésemet, és világos igazságul vevén fel, hogy a mondottal a hallóban bizonyos gondolatot akarunk kelteni, és a gondolatnak, mint egésznek annyi része van, a hány szó (illetőleg: szólam) a mondatban, bizvást állítom, hogy azt a szót (szólamot) hangsúlyozza a mondó, a melyikre kiváltképp akar figyelmet fordíttatnia hallóval.

«No hisz ez truismus, erre kár volt szót vesztegetni», gondolják.

A biz a! de lám közeledtünk vele a feltett kérdés eldöntéséhez. A keltendő részeszméknek kisebb-nagyobb ismeretét teheti és teszi fel a mondó a hallónál. Ezt veszem fel hát a felosztás elvéül, mely szerint a mondat szavaival jelölt eszmék: a) tudottak, b) nem tudottak. Nem vélem szükségesnek támogatni különböztetésemet, hisz ez az állításom is majdnem *truismus*, csak a gyakori emlegetés hiányzik hozzája.

14. §. Természetes tehát, hogy arra az eszmére hívja fel a *halló* figyelmét különösen a *mondó*, a melyet nem tudottnak teszen fel a *hallónál*, következőleg az azt jelölő szót accentuálja. Ez a — hogy úgy mondjam — jelenség oly általános, hogy én azt az előttem ismeretes nyelvekben mindenütt föllelem. És hogy másokat is segítek a föllelésben, egy könnyű criteriummal szolgálhatok. Alakítsuk kérdéssé — mintha a *halló* tenné — az illető mondatot, de úgy, hogy a nem tudottaknak gyanítható szókat helyettesítsük kérdő szócskákkal, a tudottaknak képzelteket pedig ismételjük. Nevezhetjük tapogató kérdésnek. Hasonló okból gondolhatta kérdéseit a trivialis: «*Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?*» vers szerzője is, ámbár korán sincs minden lehető viszony kimerítve benne. A gyanításban segítne a föntebb (12. §.) fejtegetett viszonyok (tények) is, u. m. a jelző és jelzett, az igemellék és ige, a jelentő szó és conjunctio közöttiek. Pl. «A halállal *senki* se ivott áldomást.» (Dug.) tapogató kérdés: *Ki* ivott áldomást a halállal?

Fel.: *Senki se.*

Mielőtt más nyelvekből szemelt példákat sorolok fel, ki kell mondanom, hogy az a criterium, melylyel szótiben kínálnak a magyar nyelvtenok t. i. az «ellentét», semmit sem ér. Pl. (Magy. Ny. Rendszere 1847): «(Midőn a fősúly nem az igei van) legnyomósabb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll.» Közbeszólva ezer példával mutathatnám ki, hogy általánosan véve, nem igaz. «Az ily nyomosított szó *ellentét* által még jobban kiemeltethetik», p. o. «*Péter* visz *buzát* a vásárra (*nem Pál*)». Eltalálta a szarva közt a tögyit. Hisz ez az ellentét épen úgy megvan a nem nyomosított szókra nézve is: ha «*buzát*», nem *zabot*; és ha a «*vásárra*», nem a *malomba*!

Lássuk már az idegen példákat: *ἀλλ' ἂν ἐχθρῶν ὄντα πολλὰ μανθάνουσιν οἱ σοφοί* (Arist. Aves. v. 376.)

* Minthogy az előbbi versben az «ellenségről» és a «tanulásról» már volt szó, a kérdés csak az lehet: «ki? mit? tanulhat az ellenségtől?» S ezzel a jelölt hangsúlyozás igazolva van.

Crescentem sequitur cūra pecuniam (Horat.)

* Az előbbieken a vagyongyűjtésről volt szó.

Daran *erkenn' ich den gelehrten Herrn!* (Mephist. Faust II. Kaiserl. Phalz).

* A «*darán*» hogy mire vonatkozik, csak a következőkből tudja meg az olvasó. És hogy a «*Kanzler*» tudós, az is újság előtte.

C' est le commencement de la *fin*. (Talleyrand.)

* Az elbeszölt esemény, minek, miye?

Misery acquaints a man with strange bedfellows.

* Mit nem csinál a nyomorúság?!

Il meglio e nemico del bene.

* Minek, miye a «jobb»? — A «jobb» ismeretes eszme és locus communis, de a halló a világért sem várja utána az «ellenség» eszméjét, s emez után még kevésbbé a «jót».

Madre: no entro una vez en fuego, sin encomendarme a la Virgen. (Caballero, La Farisca. Cap. VI.)

Mint világosan látni, legkisebb szükség sines «kottára» a végett, hogy a mondatsúly helyét megjeljük. Elég arra egy kis belátás, a mennyit legmíveletlenebb embernél is föltehetni. De világos az is, hogy a például idézett nyelvekben a mondatsúly valóban «nincs befolyással a szórendre». A miből azonban nem következik, hogy ne legyen a magyarban se. De erről későbbre.

15. §. Önként érthető, hogy «ha magán az ígén van a mondatsúly, nincs mit rendezni, de fenmarad még az a kérdés, hogy mikor accentuáljuk a csupasz ígét? A felelet az, hogy ama fontos elv, mely azt követeli, hogy a mondó a hallónál a mondatbeli eszmék egy részét tudottaknak, más részét nem tudottaknak tegye fel, utat mutat minden esetben. És a többiekkel együtt azt is kimagyarázhatni vele, miért kapja az accentust ritkábban az ige, mint mellékei? Ugyanis a cselekvény egy, de körülményei számosak; tehát többször van alkalma emezeknek tudását, semmint amazét tenni fel a hallónál s következőleg újságolni neki. (T. i. legyen szabad azt, hogy «felteszi a mondó bizonyos eszme nem tudását s a halló figyelme keltése végett az azt jelentő szót nyomósítja», egy szóval: újságolásnak nevezni.)

Meg vala mondva már föntebb, hogy az újságolással járó accentus összeűt a 12. §-ban ismertetett szólamí accentusok 2-ik pontjával (tényével) és így ki van mutatva, hogy a mondataccentus tana a szólaméjében be van foglalva.

Döntsünk elezúttal egy más kérdést. Lehet-e egynél több'accentusa a mondatnak? Előbb is szabatosítsuk a kérdést. Minthogy az accentuálásban a leggyakoribb tény az, hogy a mondat-súly az ige előtti szóra vagy szólamra esik, lehet-e több ilyen is az ige előtt, vagy is accentuálhatunk-e egynél több igemelléket? A felelet reá az, hogy halmozás esetében, t. i. ha az igemellékek egyneműek, úgy igen is lehet és kell. Pl. «Calvinus sz. Pálról azt írja, hogy vakmerő, kévely ember volt. (P. P. Kal.) Az hamis tudományok fővezéri háboruságokat, eszeveszéseket támasztanak» (Ibid.) De ha különneműek, úgy csak egy accentuálódhatik közülök, mert ilyen esetben az igtét egymástól nem független szavak, azaz jelző és jelzet-képen kapcsoltak előzik meg, melyekben csak az első jelző kap accentust, mint pl. «Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga.» (Jók.) «Ezt is neked köszönhetem»; *) ha pedig függetlenek, csak az kapja az accentust, a mely közvetlenül áll az ige előtt: «mérges irásokkal megengesztelhetetlenül gyűlölködnek».

Hanem lehet ám az ige után és van is egynél több súly a mondatban. Mert egynél több igemellék levén, jelölhetnek több nem tudott eszmét is, s a tapogató kérdés is tartalmazhat több kérdőszócskát. De ennek van ám határa; mert okos ember nem szokott egy szuszban sokat kérdezni s az egész «*qui, quid, ubi*» stb. során végig menni. A mondó sem halmozza el a hallót egyszerre sok újsággal, ismeretlennel, szóval: nem tudottal. Nem mondok igen keveset, ha legfőlebb háromra határozom a mondat-súlyok számát.

*) Egy világot nem régiben látott nyelvtan szerzője azt állítja, hogy állhat az ige előtt két hangsúlyos névszó [helyesebben: hangsúlyos névszó kettő] is és a szövegbeli 2-ik példával bizonyítja. Ő hát így accentuál: «Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga». — Ezt is neked köszönhetem. Nem hiszem, hogy így szavallaná jó szántából magyar! A tévedés okát könnyű lenne kimutatni, de nem érek reá.

A tapasztalás is igazolja elméletemet. Utalok az élnyelvre, a mindennapi beszédre, midőn még arra is figyelmet kérek, hogy a több-kevesebb tagjáratás különböző egyéneknek különböző ugyan; de a kéz és fő mozdulatai mindnyájoknál összeesnek a mondatsúlyokkal.

Most már a mondatsúly többségére nézve feleljen a tapasztalás és szolgáljanak példakul a Dugonics «Magyar Példabeszédei»-ből szedett mondatok, a tapogató kérdésekkel világosítva:

Kutyazsír²nak hasznát veszi a hó²hér.

(Ki, mit vesz a kutyazsír²ból?)

Kazán a fazék²nak*) nem hányhatja szemére a feketeséget.

(Mit, mikép hányhat szemére a kazán a fazék²nak?)

A keserű babot is édessé teszi az éhség².

(Mi, mi vé teszi a keserű babot is?)

Régi buzából is válik jó kenyér².

(Mi, miből válik?)

Az erős szél megtromfolja a törnyot is.

(Mivel, mit csinál az erős szél?)

Az erős fonalból tartós az ing².

(Mi, milyen lesz az erős fonalból?)

Álmában is az ellenséggel harczol.

(Mikor, mivel harczol álmában is?)

Folyik a nyála, mint a veszett ebnek.

(Mi történik vele, mint mivel?)

Té se vagy jobb a deákné vásznánál.

(Ki? milyen? mint mi?)

Réménységén kívül metszették el a fonlát.

(Hogyan, mikép, mit metszettek?)

Betekintett, mint bolond Istók Debreczenbe.

(Mikép, mint ki, hová tekintett?)

*) Ezt teljesen így accentuáljuk: kazán a fazék²nak; de itt csak szólam-accentus.

Azt hiszem nem igen lesz, a ki hamissággal vádolja hangsúlyozásaimat. Annálfogva kimondhatom, hogy a magyar mondatban is lehet egynél több accentus (mondatsúly); de egynek szükségképp kell lenni, mert annyira természetes és annyira megszoktuk, hogy akkor is accentuálunk, mikor épen semmi újságot nem mondunk a hallónak: pl. szép az idő! Esik az eső! «*Fine weather, Sir!*»

Ezzel szemben egész képtelenségében tűnik fel az a felosztás, mely szerint «rendes» és «nyomatos» mondatot különböztetnek a magyarban. A kik ezt teszik, amaz evangeliumi nyomatos mondatot alkalmazom rájuk: «Atyám, bocsásd meg nékiek, mert nem tudják mit mivelnek!» (illetőleg beszélnek). Rémlik valami előttök a mondatok valódi osztályozásából, t. i. hogy vagy állító k (*afformatio, propositio*), vagy elbeszélők, akár tudósítók (*narratio, expositio, relatio*). Ámde az egyik szintoly nyomosító, mint a másik. «Moltke nagy hadvezér» és «Moltke megverte a francziákat», egyaránt accentuáltak.¹⁾

Ezeket megállítva, azt a kérdést kell eldöntenünk, van-e elsőség vagy általában rangkülönbség az accentuált szavak közt? vagy más szókkal: van-e főszó a mondatban?

Nemine contradicente, azt mondom, hogy van. Bizonyítás nélkül nem szükkölködik és példáját látjuk az angol nyelvbeli hosszú szavakban. Pl. *conversation* mind az első, mind a 3-dik tagjára kap accentust, de a fő az utóbbi. És ugyan az ő példájokra nevezhetjük a főaccentuson kívül a többieket másodrendűeknek (*a. primarius, a. secundarius*).²⁾ A mi a mondatbeli helyét illeti, állíthatom, hogy az accentusok sorában a legelső: t. i. *sicut prior tempore, ita potior jure*, a *cod. Just.* szerint. De van a dologhoz egye-

¹⁾ A francziák analysisise: «*Auguste joue = Auguste est jouant*», merőben hamis. Csak az ád némi valószínűséget neki, hogy a franczia részesülönök két értelme van, ú. m. cselekvés és tulajdonság. — A kettő amaz elemzésben össze van foglalva, pedig megkülönböztetésök oly fontos, hogy a nyelvtanoknak (a francziára nézve) legbajosabb része: *La theorie du participe*, egyenesen azon alapul.

²⁾ The secondary accent is that stress we may occasionally place upon another syllable, besides that which has the principal accent. (*Walker, Pron. Diction. Principles. 533.*) Tegyük a «syllable» helyett «word»-ot, s azonnal ráillik a mondatsúlyra.

nesebben szóló érve is. Jóllehet a mondatnak általános jelleme, mint láttuk, az újságolás, de erre a mondónak különféle indokai, ingerei, céljai, érdekei lehetnek és vannak, és az a melyik a beszélés pillanatában az uralkodó, megleletti vele rögtön, ösztönszerűleg a mondat kellő részét és sietteti újságolását akár az igének, akár valamelyik mellékének. E szerint a fontoság elve, mely a szavak elrendezésében megbízhatatlan katalízis, a mondatsúlyok megkülönböztetésében tevékeny mozzanat. De a fontoságot nem az illető eszme saját értéke, hanem, mint kimutattam, a mondó indulata determinálja. Hogy csak egyet említek, a tagadó szócska, a «nem» magában bizony csekély körülményt jelöl és mint igemellék határozatlan; mégis főszűly viselője a legtöbb mondatban. Erről kiki meggyőződhetik a tapasztalásból, ha figyelmet fordít akár élő, akár írott beszédre. Példákat hordanom fel, hely- és időpazarlás volna; annál inkább az, minthogy az egész dolog nem egyéb, mint ama főtenynek, az ige vagy ige előtti mellék accentuálásának ismétlése.

Mivel azonban gyakran akar egynél több eszmét is újságolni a mondó, mire ugyanannyi igemellék szükséges, de közülök csak egyet helyezhet közvetlenül az ige eleibe, a többieket hátul kell hogy sorolja és mint «nem tudottakat» accentuálja — másodrendű hangsúlyokkal.

Úgy de láttuk (12. §.), hogy szólamaccentus is van, és a szólam, akár tudott, akár nem tudott eszmét jelöljön, a neki dukáló hangsúlyt a mondatba iktatva sem veszti el, hanem kisebb-nagyobb eréllyel hallattatja. Annál fogva a szólamaccentusok is az ige főszűlyon kívül, másodrendűek.

Adott mondat elemzésekor tehát meg kell különböztetnünk a szólamaccentusokat az újságolóktól, és ezek közt is a főszűlyt a másodrendűektől. Világosítsa meg egy példa, mely egy előttem heverő lapról kacsingat felém: «Az esteli tanítás | az ily dolgok cselekvéséről | megvonja | az időt.» — A tapogató kérdés ez: «Az esteli tanítás az ily dolgok cselekvésével miként bánt el?»

«Az est. tan.» és az «ily d. csel.» az előbbieken tárgyalva vannak, tehát tudottaknak tehetni fel s azért ismételvék a tapogató kérdésben. Az újság 1. az, hogy «vonja», még pedig (a cselekvény teljesültét jelölve): «megvonja»; 2. az, hogy: «az időt», Követke-

zöleg az 1-ső és 2-ik accentus: szólamia k, a 3-ik: fő súly, a 4-ik: másodrendű újságoló.

17. §. De most, mintha hallanék egy szózatot: «E mind jó! Azt, hogy a mondó azért beszél, hogy tudtára adja a hallónak, a mit feltesz róla, hogy nem tud, értem és megengedem. Csakhogy az oly naiv, mondhatni együgyű állítás, a melyet, ha meg akarnék támadni, a szánakozás venné ki kezemből a fegyvert s a melyre kár volt annyi lapot vesztegetni. Hanem arról szeretném, ha felvilágosítana jelen értekező, hogy hát miért mondja a beszélő azt is, a miről felteszi a hallóról, hogy tudja? «*Hic Rhodus, hic salta!*»

A kö súlyos! Mi több, okos ember dobta a kútba, de biztatom magam, hogy ki bírom egyedül is húzni.

A kérdés, az én nyelvemre fordítva, az: «Mi e szükségesek, mi szerepet viselnek a mondatban az accentuálatlan részek?»

Mielőtt egyenesen felelnék reá, a kérdést világítani kell s e végre megmondanom, hogy az illető rész: vagy *ige*, vagy *igemellék*. Az *ige* elveszti a súlyát annál az általános elvnel fogva, hogy a 12. §-ban sorolt viszonyokban az egyik félnek szükségkép accentuálatlan nak kell lenni, hisz éppen e teszi a különbséget a viszony két tagja közt. Valahányszor hát a mondatban a 2-dik ténybeli rendes eset fordul elő, accentust vesz az ige. (A katonák lődöztek az ellenségre, és A katonák összelődöztek az ellenséget. — «Hogy vagy?» F. «Vagyok, a hogy vagyok», vagy pedig: «Rosszul, mert beteg vagyok.»)

Azon elv áll az *igemellékre* nézve is, ha *jelzős*. T. i. a *jelzett* elveszti a hangsúlyát, mert átadta a *jelzőjének*. (*Émber* a talpán, *Dérék ember* a talpán. *Émber* fogad fogadást stb és *Sök ember* fogadott rá, hogy stb.)

18. §. Az ily hangsúlytalanságok a mondat szerkezetétől függetlenek, de meg kellett említenem, ne hogy megzavarják tüzetes tárgyalásomat. Az olyanokról van itt szó, melyek a mondat mi-voltánál fogva foglalnak helyet, a melyek nem esetlegesek, hanem szántszándékosan nem viselnek accentust. — A mondat természete szerint a mondó újságolni akar a hallónak: ez áll; de az is áll, hogy újságát tisztán meg akarja értetni vele. *Qui vult finem, debet velle media*, a megértetés eszköze pedig az, hogy az újat a

régire alapítsuk. Ez a maxima, melyet üdvös volna, ha a törvények és rendeletek szerzői is szívökre vennének, megadja a feleletet a kitűzött kérdésre: a mondat súlytalan részei a súlyosoknak, a tudottaknak gondoltak a nem tudottaknak alapul, bevezetésül, előre készítésül, feltételül szolgálnak. A higgadt, okos mondó tehát nem lepi meg «hű belé Balázs» módjára a hallót az újságaival, mint a «jövő zenéje» a dissonantiáival, hanem mint a régi zeneiskola hívei, kellőleg elkészíti. Ez a szerep világosan határoz a hangsúlytalan igemellékeknek egy helyet, ú. m. a főszó elöl a mondat kezdetén. A ki nyúlat akar löni, legelőbb is a puskát illeszti a vállára, s a ki fürjet, megállatja a vizslájával. Gyakori, világos tény az, úgy, hogy valódiságáról legott meggyőző a tapasztalás. Hallgassunk csak mások és magunk mindennapi beszédére, olvastassunk másokkal, vagy olvassunk magunk fenszóval rövidebb vagy hosszabb, jó magyarsággal — nem «kottából» írt — cikliket: bizonyosan igazoltnak fogjuk tapasztalni állításomat.

Próba alkalmával azonban fognak előfordulni oly esetek is, melyek azzal netalán ellenkezőknek tartathatnának. Ezek az igazságot nem csökkentik s az iránta kelhető aggodalmat a nem accentuált részek további tárgyalása el fogja oszlatni.

19. §. Azt mondja tehát a tapasztalás, hogy van a mondatnak egy része, mely egészében hangsúlytalan; hol egy, hol több szóból vagy szólamból áll, és az újságolás elkészítésére szolgálván, legelőbb van rendezve a mondatban. Ez a rész tehát kezdő levén, méltán viselheti az *inchoativum* nevet. Megjegyzem, hogy nem az újjamból szoptam ezt a műszót, hanem az arab nyelvtanból, melyben az én fölvételemmel meglehetősen találkozó értelme van. Szokásos a latinban is, de más, és, merem mondani, hamis értelemben és csak az ígére (*verba inchoativa*) alkalmazva.

Lássuk, minő szavak és szólások használatnak az *inchoativum*ban:

1. Oly tárgyat jelölő szó, a melynek képzetét vagy fogalmát a nagy közönségnél s annál, a kihez a mondat intéztetett, ismeretesnek tehetni fel. Pl. «Párisban leégett az Opéra Comique.» *Páris*, mint *inchoativum* ellen nincs kifogás. De ez: «*Exeterben* leégett a játékszín», rosszul kezdett mondat, mert «*Exeter*» csak

földrajzban jártas ember előtt ismeretes és 100,000 egyén ellen, a ki hírét hallotta *Párisnak*, egyet állíthatnánk, a ki tudná mi és hol van «*Exeter*». Ilyes inchoativumok kellenek különösen az elszigetelt mondatokban. — Ebugatás, számárrívás nem hallik mennyországba.

Megjegyzem, hogy nincs oly neme az igemelléknek, a mely inchoativumul ne szolgálhassan, az ige kötet se véve ki.

«*Meg* nem verem, de szemem elé ne kerüljön. — Aztán conjunctio is: «*Csak* ásó s kapa választja el egymástól.» (*Dug.*) — Sőt szólalnak lehet egy része (pl. a *-nak*, *-nek*-es birtokos) inchoativum s a másik hangsúlyos. — «*A szomszédomnak* a lovát lopták el.» «*Zichy*, a kőpíró, lakott Péterburgban.»

2. Ítéletekben a *subjectum*, (Példák szükségtelenek.) De olykor a *prædicatum* is. A gerinczes állatok vagy szárnyasok, vagy szárnyatlanok. *Szárnyasok* a madarak, *szárnyatlanok* az emlősök, a kigyók, békák, halak.

3. A feltétel. — Fősvény többet költ; *rest* többet fárad. (T. i. az ember, ha fősvénykedik, ha resteskedik.) Az ily mondatok típusa a *judicium hypotheticum*.

4. Csupasz ige is alkothat magára inchoativumot a) csak magára. (K. hová méssz?) F. «*Megyek fel a hegyre.*» — «*Utazom Amerikába.*» különösen, midőn egy tudott cselekvénynek egy vagy több körülményeit számláljuk elé. Pl. (K. Mi repül?) «*Repül madár, bogár, lepke stb.*» — «*Úszik a hal, némely kigyó, madár, emlős stb.*» b) Más körülményekkel vegyítve. «*És láték a királyi székben-ülőknek jobb kezében egy belől és kívül béírott könyvet, hét pecséttel bépecsételttet.*» (Ján. Jel. 5. 1.)

5. Folytonos beszédben természetes inchoativumok gyanánt szolgálnak a *conjunctiók*. De vannak köztök szükségkép vagy alkalmilag nyomatosak is. Pl. mind az embereken, mind a barmokon szunyogok lesznek. (1. Mos. 8. 18.) — *Akár* házatokban született, *akár* pénzen vétetett szolga. (1. Mos. 7. 12.) — *És* alattunk és felettünk és bennünk is a menny volt. (Kisf. S.) Meg kell különösen em-

lítani a' vonatkozó (relatív) névmásokat és más szavakat: *a ki, a mely, a mikor, a hol, a miért* stb., mint a melyek igen sűrűen szerepelnek inchoativumokul. — Példa fölösleges.

6. Ugyancsak folytonos beszédben oly eszmét jelölő szavak, a melyek a közelebbiről megelőző mondatokban előfordultak, ha olykor más kifejezéssel is; meg olyas, a mi az előbbiekből egyenesen és világosan következik. «Alexander megütközött.» (Megelőző mondat.) «A csata (inchoativum) vérengző volt. — «De az atyafiak itt sem hajtnak fejet az Apostoli tanításoknak.» (P. P. K.) «Az atyafiak» a protestáns theologusok, a kik az előbbieken nevéken vannak emlegetve.

Ez oly mező, melyen nem öllel, hanem szekerekkel gyűjthetjük a virágot, nem csak saját földünkön, hanem az idegen nyelvekén is: elevenekén és holtakén. Előveszem Cäsart s reányitok, De bello Gallico I. k. 7. fejezetére, és sorban a következő inchoativumokat találom. «*Cæsari quum id*» (meg van mondva mi) — «*in Galliam ulteriorem*» — «*provinciae toti*» (meg vala nevezve) — «*pontem qui erat ad Genevam*» (a már említett genevai hidat) — «*cuius legationis*» (Előbb meg van írva, hogy következket küldtek Cäsarhoz) — «*qui*» — (a legatusok) — «*rogare*» (megkezdett beszédökben) — «*Caesar*» — «*homines iniquo animo*» (a legatusokat küldő nép.) Minden mondatot idéztem a fejezetből, csak azokat hagytam ki, a melyeknek inchoativumai az előbbi rovatokba tartoznak. Tessék utánolvasni.

Magyar példával szolgáljon Pázmán (Kal. 307. l.) Az inchoativumokat aláhúzza:

«Ez előtt hallók, hogy Luther azt írja, hogy Sz. Péter és Pál csak egy szót sem értettek tökéletesen az Isten ígében. Másszor meg azt beszéli, hogy Sz. Péter mintegy eszefordult oly dolgokat ír, melyeket meg nem érthetünk. Ismét azt írja, hogy ha Péter vagy Pál írásában különbet találunk az ő tanításánál, ne higyjünk nekik, mert ezek eltévelyedtek.» . . . (Latin idézet) . . . «És, azmiképen ezelőtt Schlüsselburgius azt mondá, hogy Sz. Jakab Apostol tévelygett, azonképen Luther tanítványaival egyetemben nemcsak Sz. Jakabról, de Sz. Párról s Péterről teli torokkal kiáltják, hogy veszedelmes tévelygésbe estek, a Sz. Lélek vétele után is. . . .

(Latin idézetek) . . . *Az régi jámborok soha csak egy Apostolról sem merték azt mondani, hogy a Sz. Léleknek jövetele után tévelygésbe estek, mert ezzel mind felfordulna a kereszténységnek erős fundamentuma; mert ha tanításokban tévelyegtek, miért nem [tévelyegtek] írásokban?*

Korunk írói között Vörösmarty van kezemnél. (Dramaturgiai Lapok XLV.)

«Nov. 6. *Molnár és Gyermek* stb. — *A molnár és gyermeke igen gonosz had; amaz gyötör, nem tudni miért; de ilyen sok van a világon; emez váltig marczangoltatik, szinte alig tudni miért, de ez már nem mindegy, mert az ilyen méltatlan szenvedések a nézőt csak fárasztani s bosszantani fogják. Az egészen jó és ártatlan leány¹⁾ kinjai az atyai tisztelet rovására²⁾ igen magasán rovatnak. Itt színe sincs drámai elégtételnek. De igen erőtlen fogás az is, midőn³⁾ leányát a városba küldéssel fenyegeti; mert lehet-e már valahol rosszabb napokat várnia, mint apja házában? Azonban a szindarab szerkezete jó; felvonásai meglepő fordulatokon végződnek; a kidolgozás rövid és tartalmas; és jól adva, hatása van. A fordítás igazító kézre vár: németes kitételei botránkoztatók. A Kirchhof nem templom udvara magyarul, hanem temető,⁴⁾ ha szinte a templom mellett van is. «Köztem, közte már vége van talán mindennek, vagy a szövetségnek stb.»*

Nem szaporítom a példákat, hisz az egész világirodalom ki-merithetetlen példaforrás, és a felhozottakat is nem bizonyításul idéztem, hanem csak ismertetésül s világosításul az *inchoativum* fogalmának.

Még csak azt ragasztom hozzá, hogy némely szólamnak, mint

¹⁾ A «jó» és az «ártatlan» újságnak látszik, de az előbbi: «méltatlan szenvedések»-ből következtethetni.

²⁾ Én így rendeztem volna: «Az j. é. l. k. igen m. r. az atyai t. r.

³⁾ «Midőn» helyett olv. *hoggy*.

⁴⁾ Igazabban: czipiterem.

igemelléknek egy része is lehet inchoativum, midőn a másik része accentuáltnak csap fel. A nadrágomat, a nyárit húzom fel. — A gyümölcsnek az érettjét válogasd. — A bőrét a rókának csáválták ki. — A római iskola feje, *Raphael* festette a transfiguratiót. stb. Ilyenkor a birtokviszonyt jelölő szólamokban a birtokost mindig ragozzák *·nak-*, *nek-*kel.

20. §. Mindezekből kitetszik, hogy a súlytalan tagoknak majdnem hathatósabb «béfolyásuk van a szórendre», mint a hangsúlyosoknak. Hogy csak egy vonást említsek meg; a hangsúlyos szó, általában szólva, a mondatnak bármely helyén: elején, közepén, végén állhat, de az *inchoativum*nak, ha van, szerepénél fogva kezdenie kell.

Sietek a kikötéssel: «ha van», megelőzendő azt a gáncsot, mintha ellenmondás rejlenék abban, hogy az inchoativumnak a mondat elején kell lenni s mégis megengedém, hogy mondatsúlyos szó is kezdhessen mondatot. Nem ellenkezés, hanem természetes következtetés, hogy — a mi nem ritka eset — midőn inchoativum nincs, a mondatsúlyos szó kerül elől. Im egy egész mondatkör, melynek minden tagjában hiányzik az inchoativum:

Balgatag volt az ó világ!
Ne higyétek, nem igaz!
Kőré volt a lapu szára,
Akkor is és most is az!

Azt kell hát kipuhatolnunk, mi kor áll elé ez az eset.

Mint föntebb (16. §.) kimutatám, a hangsúlyozás erősen függ a mondónak elmebeli dispositiójától; melynélfogva megeshetik, hogy annyira siet az újságolással, hogy előkészítés, alapvetés nélkül kezd meg a mondatot. De az első — hogy úgy szóljak — rohamon túl esvén, a higgadtabbá lett mondó észreveszi, hogy egy s más, bár tudottnak vélhető körülmény megemlítése teljesebbé, világosabbá, értelmesebbé teszi a halló képzeletében a röviden újságolt cselekvényt vagy állapotot. Utánpótolja tehát, még pedig, mint lényegtelenebb eszmét vagy eszméket, egy vagy több hangsúlytalan igemellékkel. Olykor még szükséges is az utánpótlás: pl. ha a prädicatum kimondásával siettem, okvetlenül meg kell, ha késve is, említni a subjectumát; ha következ-

ményt szalasztottam ki a számon, után kell pótolnom az előzményét; ha igekötős igének más adverbiumát accentuáltam és helyeztem elől az igén, az igekötőt hátul kell vetnem hangsúlytalanul. (Nem érkeztek *meg a vendégek*. — *Senki se kért rá.*) Végre, az is megesik, hogy arra, a mit elkészületül használhatna a mondó, szükség van a következő mondat elkészítésére. Pl. Vörösmarty (Dram. L. CLXXXI.) így írhatta volna: «*Némely uraknak előre hallok jajveszékléseit e pazarlás felett*», de a következő mondatban akarván jellemezni a «némely urakat», a mondatsúlyos szón kezdi s az inchoativumot hátra veti, hogy közelebb essék a «kik»-hez, imígy: — «*Előre hallok jajveszéklését e pazarlás felett némely uraknak, kik . . . egy énekest*» stb.

Még más esetben is állhat a mondatsúlyon (illetőleg az igén) hátul súlytalan szó vagy szólam. Akkort. i. mikor vagy nem annyira siet, vagy éppen nem siet ugyan a mondó az újságolással, de elégnek tartja a tudott körülményekből csak egyet-kettőt használni fel az inchoativumban, a többit pedig utólag alkalmazza a cselekvény kiegészítése végett. Megint, lehet az is, hogy bizonyos igemellékeket nem igen alkalmaznak kivált magokra az inchoativumban. Ilyenek nevezetesen az igekötők, melyeket úgy megszoktunk előtte látni és mondani az igének s következőleg accentuálni, hogy midőn tudott körülményt jelölnek is, szintűgy nehezünkre esik bátor bitorlott helyöktől megfosztani. De meg kell biz őket, valahányszor újság követeli a helyöket, és azért hátul kerülnek többnyire accentus nélkül, vagy legfőlebb secundarius accentussal. «*Marcion bujasságáért vetteték ki az Ecclesiából.*» (P. P. K.) E nem volna baj, csakhogy oly mondatokra is akadunk, melyekben az igekötő előtti szót kell kétségen kívül accentuálnunk. Pl. Tegnap *kóran* elaludtam; ma *jókor* felkeltem. — «Nem, jó», kiáltja a nyelvtanár, «így kell: ,Tegnap *kóran* aludtam el; ma *jókor* keltem fel.» Legyen lúd, ha fehér! De hát ezt: «*Úgy szeretlek, hogy mindjárt megeszlek!*» (akárhányszor hallani magyar dajkától), lehet-e úgy igazítani: «*mindjárt eszlek meg!*»? Nem, úgy-e? Tehát az imént gáncsolt constructio jó. Ezek is jók hát: «*Rögtön megverlek!*» — «*Úgy ellóditlak, hogy elnyúlsz a földön.*» Mellyüknek van hát igaza: nekem-e, vagy a nyelvtanárnak?

Nem csak én kérdem azt, hanem számos idegen, a ki nyelvünket tanulja s ezen bognak, az igekötők elhelyezésének feloldását találja egyik legnehezebb feladatnak. Sőt magyar író is elvágja olykor a Gál lábát e tekintetben. Pedig vége volna a bizonytalanságnak, ha tetszett volna az illető közönségnek, nyelvészeknek és nem nyelvészeknek figyelembe venni, a mit e tárgyban megírtam a «magyar bővített mondat» cz. értekezésemben. De az nem történvén meg, kénytelen vagyok ismételni.

A kiinduló pont az, hogy az úgynevezett igekötők magyarban valódi adverbiumok és annyira önállók, a mennyire csak igemellék önálló lehet, és szintűgy, mint bármely más igemellék, a cselekvény körülményeit jelölik.*)

No már adverbiumnak lehet jelzője; van is, leggyakrabban

*) Ezzel szemben egy, tudtomra legújabb, nyelvtanunk így nyilatkozik:

«... ezek: *meg, vissza* olyan határozó szók, melyek rendesen valamely igével tartoznak együvé, még pedig olyan szorosán, hogy azzal egészen egy szóvá kapcsolódnak. Az igékkel így egygyé fűződő határozókat igekötőknek szokás nevezni.»

Szeretném megkérdeni az érintett nyelvtan szerzőjétől, hogy tud-e oly határozót (*adverbiumot*), a mely ne tartoznék az igével együvé? Mert én nem tudok. Hiszen, «Bécsbe utazom», — «haza megyek», — «hozzád szölok» — épen olyan együvé tartozó szópárok, mint saját példájabeli «*megállott*». A másik példájában: «*Mert ez vissza nékem nem fogja fizetni*», kapcsolva sincs az igekötő az igehez. Vajjon lehetne-e compositumot elválasztani imígy: «A magyarokat föld vélte *mivelőknek?*» — Vagy így: a *só* tedd az asztalra *tartót!*?

Az igekötőknek az igékkel való componálása (igazabban: összeírása) csak conventio s még nem is ősi. Pázmánnál mindig külön vannak írva: «el szöktetett», «fel szabadítja», «ki csala», «ki szöktetné», sőt még az olyaktól derivált névszóban is külön írja: «gyalázatnak *le mosására*» (Kalaúz 312—3. l.) Káldy egy lépéssel tovább megyen s így írja: «*meg-hallgatta*» — «*meg-jelenék*», — «*környül-meteltessék*», — «*le-borula*», — «*meg-oldani*», — «*vissza-tére*». (1. Mos. 17. r.)

Visszatérve a fennebb idézett nyelvtanhoz, sajnálni lehet, hogy szerzője nem méltatta figyelmére a (régi) «Magyar nyelv rendszeré»-ben adott értelmezést, az övénél helyesebbet (119. l.). «Némely *határozókat* azért nevezünk igekötőknek, mert az igékkel szorosán egyesülnek, velök egy szóvá lesznek és össze is íratnak, ámbár a szöktetés szabályai szerint *mindnyájan az igtől el is válhatnak*». A M. Ny. R. szerzői tehát elismerték, hogy az igekötők: *adverbiumok*.

egy más adverbium. Hogy mi lehet, azt a dolog értelme s az ebből indult szokás határozza meg. «Dereka sa n e l ve r t e a szolgálját — s z i n t e k i ü t ö t t e a szemét — t ü s t é n t m e g n y e r g e r l t e m a lovat — n o e z t s z é p e n m e g d o l g o z t a d — b ö v ö n m e g k a p t a b o r r a v a l ó t, h o g y a m á l h á t i d e f e l c i p z i p e l t e — m a g a s r a f e l v e r t e k a z á r á t — n e m f a r a d a d t a m e l, m e r t m e r t s ö k s z o r k i p i h e n t e m a g a m — n e m c s a k e l m e n t e m, h a n e m i n d j á r t v i s s z a i s j ö t t e m — ú g y m e g v e r t e, h o g y m o s t i s f e k s z i k b e l e stb., stb.» — Hiszen mindnyájokat hallani a közbeszédben.

Mindnyájokban az igekötőnek különben reá eshető hangsúlyát a nyelvünkben általános szokás szerint a határozója veszi magához s együtt alkotják a mondatsúlyos szólamot, a mint ki is jelöltem a példákban.

De ha az első határozó egyenesen az igejelölte cselekvényre, nem pedig a körülményt jelölő igekötőre vonatkozik, emez az igen hátul kerül. Könnyű megkülönböztetni a két esetet s a közbeszéd nem is véti össze, vagy ha elvéti, maga is észreveszi a hibáját. Hogy pedig hiba, rögtön kitűnik, ha a szólamokban helyet cseréltetünk az igekötővel. Így a föntebbiekben: Rögtön ve r e k e m e g. — Ú g y l ó d i t l a k e l, h o g y . . . — D e r e k a s a n e l v e r t e e l . . . — S z i n t e ü t ö t t e k i a s z e m e t stb., stb. esetlen és szokatlan mondatok. Ezzel rögtön szembeötlik, hogy az accentuált adverbiumok nem vonatkoznak közvetlenül az igére, hanem az igekötő a közbenjáró: az eszközli a kapcsolatot. A mely esetben nem tűnnék ki, mint a fölhozott példákban: «Tegnap k o r a n e l a l u d t a m», helyet cserélve: «Tegnap k o r a n a l u d t a m e l». — «ma j ó k o r f e l k e l t e m», h. cs. «ma j ó k o r k e l t e m f e l», — «s o k s z o r p i h e n t e m k i m a g a m»: annak a jele, hogy mind a két rendezés hibátlan, csak hogy az értelmeik különböző árnyalatúak, mint föntebbi elemzésemből kitetszik.

21. §. Az elmondottakat elégségeseknek tartván, ezennel bevezett tárgyalásomat összehúzó egy néhány pontba: hadd mutassam ki, micsoda jellemvonásokat csatolhatni a mondat általános definitiójához, hogy a magyar mondaté legyen.

1. Meg kell különböztetnünk a mondót és hallót. Ezt a *dualismust* alkalmazhatni véleményem szerint, mint például hoztam fel, a classicus nyelvek elemzésében is, szórend tekintetében.

De a modern nyelvekben nem függ tőle a szórend. Akárkinek beszéljen a mondó, arra legkevesebbet se hajt, neki csak az «alany»-hoz és az állítmány»-hoz kell tartani magát.

2. Szintoly kevésbé különböztetik meg az «analyticus» nyelvek a «tudott»-at és a «nem tudott»-at, valamint az utóbbinak accentuálását. Ezt a magyarban oly fontos 2-ik *dualismust* is csak a classicus nyelvekben bírom észlelni, a mennyiben t. i. lehet, minthogy élő beszédök nem esik tapasztalásunk körébe.

3. Harmadik *dualismus* az, mely szerint a magyar mondat az *inchoativumára* és a mondatsúlylyal kezdődő második részére oszlik. Ennek is van nyoma a classicus nyelvekben, de határozottan nem szólhatunk róla. — *Gabelenz* «psychologiai subjectum és prædicatum» nevek alatt az enyémhez sokban hasonlító felosztást kísértett meg, és fölleli minden nyelvben. A mi hozzászólóm volt, elmondtam «A mondat dualismusa» című akadémiai értekezésemben. Mind a kettőnké kül- és belföldön visszhang nélkül maradván, csak alkalom szerint érintem futólag.

4. A magyarban azonban lényeges és következtésekben termékeny jellemvonás, azért részletesebben, bár rövidre vonva szólanom kell róla.

5. A 2-ik *dualismus* nyelvünkben azzal van kifejezve, hogy a nem tudott eszméket jelölő szavakat élőbeszédben hangsúlylyal nyomosítjuk. A hangsúlynak ez a mondatbeli szerepe egy más általánosabban gyökeredzik. (12. §.)

6. Ez az, hogy akárhol és akármikor együtt mondott vagy írott két szó bizonyos viszonyban egymásra vonatkozik és egy eszme jelölésére egészíti ki egymást, az oly szópárt szólamnak nevezzük s közülök azt, a melyik a másikat jelzi, specifikálja, meghatározza stb., hangsúlylyal különböztetjük meg. Ez az accentus a szólamé, és neve hát *szólam-accentus*. Ilyenekben, egyáltalában, rendesen elül áll a hangsúlyos szó. A két szóból álló szólamhoz harmadik is járulhat, mint jelző elül, és átveszi az utánavalónak az accentusát. Esetleg egy negyedik a harmadikét s így tovább. A róza virág. — A róza szép virág. — A róza nagyon szép virág stb.

7. A szóлами viszonyok egyik neme, u. m. az ige és ige-mellék közti, adja meg a mondat főjellemvonását és állítja meg a mondatsúlyt, mely annálfogva az ige előtti szóra vagy szólamra esik és egyszersmind a *fősúly*. Több igemellék lévén, többen is kaphat-

nak (másodrangú) hangsúlyt, melyek rendére nézve általános szabály nincsen, azon kívül, hogy a főszólyon hátul van a helyök. Azonban a főhangsúlyos tag csak alakját, nem elvét kölcsönzi a szólamviszonytól. Az elvet a 2-dik dualismus adja, melynélfogva a mondat-súly magán a csupa ígén is állhat, és akkor minden igemellék csak másodrangú súlyos lehet.

Szint azon dualismusnál fogva :

8. A hangsúlytalan szavak és szólamok a «tudott»-ak mindnyája vagy egy része a cselekvény eszméje felfogására készíti előre a hallót. Midőn ily szolgálatban vannak, megelőzik a mondat-súlyt és összesen *inchoativum* (mondatkezdő) nevet adok nekik. Az inchoativum állhat egy vagy több szóból vagy szólamból, sőt merőben hiányozhatik is, a mi nem bántja a mondat épségét. Az inchoativumba bé nem vett szavaknak és szólamoknak az ígén túl, a másodrangú súlynak társaságában van helyök, határozatlan rendben.

9. Valamint a szó-accentusos nyelvekben a szavak, úgy a miénkben is a szólamok nem vesztik el a mondat-súly mellett az ő szokott nyomatékukat, úgy hogy e miatt nem egyszer másodrangú accentusúaknak hallszanak. De azért nem vesszük ki a — mondatra nézve — hangsúlytalanok rovatából, és a hol netalán kétség támadhatna, a 2. dualismus eldönti a kérdést.

A következő néhány pont ugyan már nem szól a hangsúlyról, de értekezésem átalában a szavak rendezése levén, szükségesnek látom még egy pár tényezőjét folytatólag megemlíteni.

10. A ki értelmesen kíván beszélni, úgy szerkeszti a mondatot, hogy az egymásra vonatkozó szavakat egymáshoz lehető közelségre helyezi. Utalva a 12. §-ban tárgyalt viszonyokra, nem részletezem ajánlatomat, hanem egyet, a mi azok közé nem tartozik, kell említmem, u. m. a pronomen relativum és antecedense közti viszonyt, mely természetesen két mondatra terjed ki. Erről azt állítom, hogy gondos író azt az igemelléket, a melyre a következő mondatot kezdő relativum vonatkozik, az ehhez legközelebbi helyre, ha lehet az előbbi mondat végére helyezi s ha jó móddal nem teheti, semmiesetre nem vet közbe oly szót, a melyre vonatkozhatnék a névmás.

«Hiszen — mondják — erre ügyelnek írónk!»

Igen ügy-é? Kinyitok egy «magyar nyelvtant, a legújabbak közül s olvasom:

«A mondat . . . olyan íze a beszédnek, mely valami gondolatot fejez ki». Elég rossz ízű definitio, mert a pron. relativum a közvetlenül előtte álló «beszéd»-re is vonatkozhatik. — Könnyen lehet vala jobb ízűvé tenni egy kis rendezéssel, imígy: A mondat a beszédnek oly íze, mely . . . stb.

Ismét: «Harczra keltek egymás ellen, melyben Aladár lett a győztes». Ez is jobb renddel: Egymás ellen harczra keltek, melyben stb. Annál is inkább, mert «egymás ellen», mint az előbbiekből tudott eszme inchoativumnak való és csendes elbeszélésben nem vala miért sietni a mondatsúlyos szóval.

Továbbat: «A király annak szánta a legszebb leányát, a ki stb.» — Jobb volna: A király a legszebb leányát *annak* szánta, a ki stb.

Mégis: «magasztalva sorolá el a nagy fejedelem érdemeit, ki törvényt és vallást adott». — Itt az igaz, hogy az egyes «ki» nem vonatkozhatik a többes «érdemei»-re, de világosabb és szabályosabb lesz vala így: . . . sorolá el érdemeit a nagy *fejedelemnek*, a ki . . . — Egyébiránt is «sorolá» és «érdemeit» szorosabban összetartoznak, mint «sorolá» és «nagy fejedelem».

Végre: «. két . . . szóból vannak összefoglalva olyan személy, dolog, tulajdonság, cselekvés stb. megjelölésére, melyre» (a megjelölésre?) «a nyelv külön szót nem adott». — Hasonlókép igazíthatni azt is, és ide is illik az iménti észrevétel, hogy «összefoglalva» után azt várja hallani az ember, hogy mi végett? F. a megjelölésére olyan személynek stb., melyre a ny. k. sz. n. adott.

11. Az æsthetikát is számba kell venni: jelesen két pontban hódolhat neki beszélő és író. — *a)* Ha ellenséges eszméket nem helyez karöltő baráti helyzetbe. — Mint pl. a Nyelvőrben olvasuk: «Melyik isten házárt rontották le?» (*Theodosius* idejében nem lett volna botránkoztató kérdés.) — «Furcsa Isten teremtese.» — «Facsaros Isten nyila.» — «Rövid magyarok története.» — *b)* Ha az igemellékeket, a mikor jó móddal és más követelmények sérelme nélkül teheti, a mondatsúlyos szólamon vagy szón elül és hátul egyformán rendez el. — Ezt én, midőn más helyen megírtam, a mondatbeli *egyensúly*nak neveztem.

Azóta azt gondoltam, hogy senki sem hederít reá; sajnáltam is, míg egyik legújabb nyelvtanunkban reáakadtam gondolatomra ily alakban: «A hangsúlytalan részeket a hangsúlyosok körül úgy kell elhelyezni, hogy a mondat arányos legyen, pl. A «győzedelmes sereg *nagy diadallal* jött meg a háborúból». Nem bírálom, de megvártam volna, hogy állítása forrását nevezze meg. A prioritás megvédése jog, elismerése kötelesség.

12. Az előbbi pontokban elsorolt tényállapítások egészen általánosak és sem szerkesztésekre, sem alkalmazásukra nézve nem szükséges a mondatokat «rendesek, kivételesek, állítók, tagadók, kérdők, parancsolók, tiltók, felszólítók, felkiáltók» osztályaiba rovatolni, mert mindnyájuk rendezését egyazon szellem lengi át. Sőt amaz általánosságokból ezeknek különös rendezésekre is nyerhetni utasítást. — Hadd hozzak csak egy példát fel. A nem tudottnak a kérdő szó a legszólóbb, jellemzőbb kifejezése, mert maga a mondó is benne van a tudatlanságban. Mi természetesebb tehát, hogy a kérdő szóval (mondatsúlylyal) kezdődjék a kérdő mondat? Többnyire így is van, de szabályt nem alkotnék belőle, mint az érintett nyelvtan szerzője, a ki imígy állítja fel: «Kérdésben és felszólításban elül áll a hangsúlyos ige». Számtalan kérdés hazudtolja meg azt az állítólagos szabályt. *Ab uno disce omnes*: «Rómában jár-tál-e? A pápát lát-tad-e? Hisz' az -e suffixum, mely jó magyar szájában mindig az igehez magához járul, éppen az ily eseteket jelöli. Aztán hogy is volna az ige minden kérdő mondatban hangsúlyos? Nem a biz a, sőt sokkal többször az igemellék az, pl. «Ötthon ebédelt ön, vagy vendéglőben? Bort ivott, vagy s^{ert}? Nem maradt adós az árával?» — Úgy is kell lenni, mert a cselekvény egy, de körülményei számosak és így többször van alkalmunk ezeket kérdezni. Azonban a körülményt kérdő szóról sem állíthatni, hogy velök kezdődik a mondat. Csak annyi igaz, hogy a kérdő szó viseli a hangsúlyt. A felszólításokban pedig éppen nem szabályozhatni sem rendet, sem accentust. Ige, igemellék, hangsúly minden lehető variációkban fordulnak elő imígy: *v*(erbum), *a*(dverbium); *á v*; *v, á*; *a, v*. *Menj* ismét! *Szépen* ülj! nézz a *lábad alá*! Most már *egyél*. Hiányozhatik is akár az ige, akár melléke. Pl. (a népdalban):

Nem vagyok én ittas,
 Feleségem! *hallgass!*
 Most jövök a koresomából,
 Feleségem! *ki a házból!*

Így jár a grammaticus a szabályaival, ha nem fontolja meg elejét, végét a dolognak.

«Magadnak mondd cigány!» Így szólítá fel egykor a «Hon és Külföld» szerkesztője az «Erdélyi Híradó»-ét. Én attól a szemrehányástól nem félek, mert én jól megfontoltam és bizvást állítom, hogy vegyenek elé bármely magyar czikket vagy akár egész magyar könyvet s mondatait elemezve, föllelik egyfelől az eddigiekben eléadtam tényeket, másfelől a velök nétalán ellenkező hibákat. És az elbeszélt — nem kotta, hanem — tényileg rendtartás, annyira összefort a magyar ember gondolkodásával, hogy ösztönszerűleg sorolja szavait szerinte. Nála igazolja a tényállás Szilágyi Istvánnak — egyébiránt semmit sem mondó — «egyetemes szabályát: a mondat főrészei» (a «fő» felesleges) «állásrende függ» (ezt utoljára kell vala hagyni) «az eszmék elméleti keletkezésétől». Sylvester de Sacy is úgy jellemzi az általános szórendet, holott az, a mit ő annak határoz, csak a francziára nézve igaz.

Mind ezek után hivatkozom Horatiusra: *Si quid novisti rectius istis. Candidus imperti, si non, his utere mecum.*

22. §. «*At ego novi!*» — felszólal a «Szórendi Tanulmányok» írója s legelsőben is azt állítja, hogy: «*A hangsúly nem foly be a szórendre.*».

Igaz-e?

Feleletem az, hogy: igaz is, nem is.

Attól függ, hogy mit értünk a «befolyás» alatt. Ha okozást, úgy igaz; mert, mint helyesen jegyzi meg értek.: «A szó, mire kimondom, . . . már is ott áll a maga helyén, úgy hogy ha bár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának». S ha föntebb (7. §.) gáncsoltam, főkép mint az «ikerséggel való ellenmondást hibáztattam». Az accentus nem oka hát a «szórendnek».

Ámde miután tény, hogy mondat súly kivétel nélkül minden — bár egy szóból álló, ellipticus — mondatban megvan, miután továbbat annak következtében szabálynak vehetni, hogy ha nem az ígén van a súly, az előtte álló igemellékre kell fektetni,

melyhez — ismétlem — a legmíveletlenebb magyar s még a beszélni jól megtanult kis gyermek is szorosan tartja magát, állíthatni-e, hogy nincs hatása a szórendre a hangsúllynak? Úgy de: «BEFOLY . . . 2. átv. ért. működő erejénél fogva hatást gyakorol valamely ügybe, dologba» (M. Ny. Szót.); tehát ebben az értelemben nem igaz a szóba vett állítás.

Qui bene distinguit, bene docet!

E nem elég. Van az accentusnak még egyenesebb tevékeny befolyása a szórendre. Az 1. dualismusban distinguálók a mondót és hallót. Amannak tiszte nem csak abban áll, hogy emezzel közölje a gondolatot, hanem hogy meg is értesse vele. Erre pedig oly szükséges a hangsúly, mint az ételbe a só, mit bizonyítani fölöslegesnek tartok, és azt állítom ért. stylusában, hogy *befoly a hangsúly a szórendre!*

Hanem, hogy befoly-e az, a mit helyette akar állítani a «Szórendi tanulmányok» írója, t. i. a «szók nyelvtani értéke», abban, megvallom, Tamás vagyok.

23. §. Kételkedésemnek első oka: tudatlanságom. Nem bírom felfogni, mit tesz és miben áll a «nyelvtani értéke a szóknak». Mi több, nem is látok semmi módot, mikép oszlassam el tudatlanságom «sűrű homályát». Mint nyelvészeti műszót sehol, ért. irományain kívül nem lelem. Próbáltam lefordítani görögre: *ἀξία* — *δύναμις* — *τιμὴ γραμματικῆς*; latinra: *pretium grammaticum* v. *vis gr.*; németre: *grammatischer* v. *sprachlicher Werth*; francziára: *valeur grammaticale*. Mind ezeknek semmi nyoma, a mi annál inkább csodálatos, hogy érték. szerint: «sokfélekép értelmezik».

Ki és hol?

Vakoskodásomban oda tapogattam utoljára, hogy a «nyelvtani érték» cs i n ált fogalom. De ebben a hiedelemben megingatott az, hogy bizonyításul használja ért. saját nézete támogatására. No már azt, hogy valaki egy ügyet maga magával támogasson, szintoly lehetetlennek képzeltem, mint a mit az egykori toborzó őrmester kurjongatott: «Összevágom magamat s kivetem az ablakon!»

Azonban akár jól, akár rosszul használta ért. azt a fogalmat, neki kellett csinálni s legtanácsosabb lesz tőle kérdezni meg. Úgy is tettem s a következő feleletet kaptam definitio gyanánt:

«Nyelvtani érték . . . annyi mint: az illető kifejezésnek

beszédrészbeli minősége, jelentése (állító vagy tagadó és általán véve a *plus* vagy *minus* eszméjének megfelelő) és a mondatban való állása (határozott vagy határozatlan mivolta) nem különben: más szókkal való viszonylása (akár azon, akár más mondatban).» (Szór. Tan. 31. l. 3—8. sor).

E már értelmezés a talpán! A definitio egy *proximum genus* igényel, itt négy van, u. m. *minőség, jelentés, állás, viszonylás*, de egyik sem *proximum*; aztán a specifica differentiak De mit vesződöm a kritikájával? Inkább készítek mást egy minket közel érdeklő fogalomról. No hát:

«Az akadémiai érték annyi, mint az illető emberi lénynek testületi, tagbeli minősége, magatartása (henczegő vagy meghunyászkodó s általán véve az *inkább* vagy *kévésbbé* tudósságnak megfelelő) és az ülésben való részvéte (levelező, rendes vagy tiszteleti mivolta) nem különben más akadémikusokkal való viszonylása (akár azon akár más osztályban).

Tudják már mi az «akadémiai érték» úgy-e?

No ha nem, én sem, hogy mi a szó «nyelvtani értéke». Sőt még nagyobb homályban vagyok felőle, mint az értelmezés olvasta előtt, a mikor azt véltem, hogy talán az úgynevezett beszédrészekben, a viszonyragokban, a származtató suffixumokban, általában a nyelvtannak bévett rovataiban kell keresni az érték próbakövét. De a definitio ezt kivervén az eszemből, az «érték» további tárgyalásából kell kipuhatolni próbálnom.

Meg is tanít reá ért. (Sz. Tan. 9. §.) és azt állítja, hogy «a fogalmak, beszédbeli jelentőségöknél fogva kétfélék, (u. m.) I. Eredeti mivoltukban és így *rendszerint nem nyomatosak*, de a mondat céljához mértén nyomosíthatók; II. már *természet szerint*, vagyis *ab ovo* nyomatékosak, és accentust kapnak».

Megjegyezve, hogy a «fogalmak» helyett *szavakat* kell tenni,*) mert különben nincs értelme az állításnak s ért. is a további részletezésben «szókat» osztályoz, merőben tagadom, hogy valamely szó (v. fogalom) magában véve «nyomatos» vagy «nem nyomatos» legyen. Meglehet az azokban a nyelvekben, a hol szóaccentus van s ott is csak a németben a «fogalom jelentőségénél» fogva, a mennyiben, a szavakban szabályszerűleg a gyöktagokat accen-

*) Ért. ezeket «szó», «fogalom», «alak», promiscue használja.

tuálják; de a latinban, olaszban csak prosodiai alapja van; a görög accentuálás rejtélyes alapját még nyelvész nem kutatta ki; az angolé pedig oly szeszélyes, hogy theoretice megtanulni senki sem bírja. *) A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó «nyomatos», vagy egyik sem az. A mi pedig a «beszéd céljához mértén való nyomosítást» illeti, maga ért. vallja, hogy azt a «nem nyomatosokkal is megtehetni»; az I. osztály megkülönböztetése tehát egészen fölösleges. Ellenben olyan szót, a melynek *mindig mondatsúlyt kellene viselnie*, mondjon a ki tud, én nem tudok és így a II. osztály simpliciter nem létezik.

Még inkább kitetszik a hiúsága az osztályozásnak, ha elmondom, miket tart ért. I.-be és miket II.-ba valóknak.

24. §. *Nem nyomatosak* szerinte: *a*) a tulajdonnév és minden tárgynév akár jelzős, akár jelzőtlen, a mely meghatározottan vagyis névelővel, tárgymutató, visszatérő névmással vagy határozott számnévvel áll a mondatban a magánálló határozott számnév, a személyi, birtokragos, tárgymutató és visszatérő névmások, *b*) a *plus* és *minus* között mozgó határozók és kötőszók».

Mínthogy a *b*) rovatot bajos érteni, magyarázzák ki a példák: «*itt, jobbra, régebben, ekkép, körülbelül*» nem nyomatosak».

Látnivaló, hogy ezekből a példákból sem vagyunk sokkal okosabbak a *nyelvtani érték* jelentésére nézve. — Csak annyit tanulunk belőlök, hogy a nevek és bizonyos se hideg se meleg adverbiumok *magokban nem accentuáltak, de mondatsúlyt* kaphatnak. Ezt látjuk a mondatpéldákból is, melyeknek egy részében hangsúlytalanok, a velők párhuzamosakban accentuálva vannak: *Gábor, Budapest, részvény, kétemeletes, ezzel, három, terv, engemet, itt, fölfelé, most, régebben, lóháton, ilyenformán*. Igende elkötelezne ért., hogy ha csak egy szót is birna mondani a magyar nyelv szótárából, a melynek *ne volna* meg az az «értéke», hogy «magában» (eltekinthetve az accentustól) «nem nyomatos, de a mondat céljához képest nyomosítható».

*) Miért botan'ick, botan'ical egyfelől és bot'aný, bot'anist, bot'anize, másfelől?

Erre ért. összecsapja a kezét s vakságomon csodálkozva kiált fel: «Ezereket, nem egyet! Hát nem látja, hogy az én II. osztályom egészen olyan szókából, fogalmakból, alakokból áll?»

Látom biz én, de csak azt, hogy állítja rólok ért., de hogy úgy volna, tagadom. — Ki is mutatom, miért?

25. §. A II. osztályt, a «természet szerint nem nyomatos» szókét, nem értelmezi általánosan ért., azaz nem magyarázza ki, miben állana a természetes nyomatosság, hanem csak az alosztályokat jellemzi.

(I. A.) Állító természetűek. Akármily erősen hangsúlyozva sem fogadnak el elsőrendű nyomatékot.

No ebből bizony nem tanuljuk meg, hogy mi az a «nyelvtani érték»; hanem tanulunk ám egyebet kettőt. Egyik az, hogy nyelvünk kétféle szavakból áll, u. m. 1. olyanokból a melyek magokban nem nyomatosak, de a mondatban főszűlyt kaphatnak; 2. olyanokból, a melyek már magokra nyomatosak, de a mondatban nem kaphatnak főszűlyt. Hogy minden magyar szó az elsőbb rendbeliek közé tartozik, az I. főosztály elemzésében kimutatám; a második féléről csak hasonló részletezés után mondok ítéletet.

Másik tanulság az, hogy a «szórendre a nyelvtani érték foly be» ugyan, de viszont a szónak «nyelvtani értéke a mondatbeli viselkedésétől» — tehát a szórendtől függ. De ezt a tanulságot «visszautasítjuk», mert a logikában *circulus vitiosus* a neve.

Most már folytatom a részletezést:

A II. főosztály 1. alosztályabeliek: (a) A mennyiséget, tért, időt, módot teljes összes egyetemes voltában kifejezők (*minden, valamennyi* stb. — *mindenütt minden irányban* stb., — *mindenkép, teljesen, általában* stb.)»

Azt állítja tehát rólok ért., hogy «nem fogadnak el elsőrendű nyomatékot!» Igen de saját példái bizonyítják az ellenkezőt. Ime, eredeti helyesírással: «Minden ember *ide jár*». — «Mind a kettőt *eladtam*». — «Országszerte *elterjedt*». — «Azonnal *visszajött*». — «Mindenféle módon *megpróbáltam*». — «Egészen *elpusztította*». — Hogy pedig a «ritkított betűkkel» jelölt szavak *nyomosítvák*, maga ért. írja a 34. l. 4—5. soraiban, és szintűgy jelöli az ellenbe tett példákban: «Kettőt *adtam el*». — «Reggel *jött vissza*».

Az ellenmondás azonban csak látszatos, mert a «ritkített betűk» itt is, ott is hangsúlyozást jelölnek, az igaz; de az előbbi példákban: «*ab ovo*» accentust és csak az utóbbiakban mondatsúlyt. A különbséget ért. szerint az teszi, hogy az előbbieken az ige előtt van az ige kötő, az utóbbiakban hátul. De ez a különbség semmit sem ér. Kimutattam ugyanis (20. §.), hogy az ige-kötő, mint adverbium, bár megelőzze az igét, számtalan esetben átengedi a mondatsúlyt a jelzőjének. Ennélfogva ért. példái így accentuálándók: «*Minden ember ide jár*». — «*Mind a kettőt eladtam*». — *Azonnal visszajött* stb.

De hogy ne hivatkozzam nétalán kétségbehozható saját magyarázatomra, Pázmánból idézek példákat, melyekben ige-kötő nem szerepel: «az Leviták *mind* hozzá állanak». — «Az Ecclesiának *minden* időben vagyon gyűlekezete e világon». — «Az Istennek *minden* időben vannak kedves hívei». — «(Az Ecclesiában) *mindenkor* zengetni kell az Tanítók szavának». — «Lehetetlen, hogy *minden emberben* találjassék ez a két dolog». — «Annak a gyűlekezetnek *minden tanítása* egyez az Szt. Írással». — (P. P. Kal. 555., 557., 560., 565., 567. l.) Járuljon ide még egy pár a Káldy-Bibliából: «*Mindenkor és mindenütt minden* hálaadással vesszük». (Ap. Cs. 24. 3.) — «A mint *mindenütt minden gyülekezetben* tanítok» (1. Kor. 4. 17.)

Nemde világos, hogy a vitatott állítás nem való? Valamint az is, hogy most sem tudjuk jobban, mi a nyelvtani érték. Hanem folytassuk tovább az elemzést.

25. §. II. 1. b) Erősen igenlő és a „plus” eszméjét másképp is kitüntető szók, ilyenek: *bizonyosan, kétségkívül, hihetőleg, inkább, leginkább, többnyire, kiválóan* stb., — *mégis, megint, minél inkább, annál inkább, mihelyt, a mint* stb. — Mint a II. 1. a)-beliek, úgy ezek sem «fogadnak el elsőrendű főszólyt».

Példái jelölésében itt is azzal a következtetlenséggel járt el ért. a melyek a II. 1. oszt. a) pontjánál t. i. az ellentett parallel példákban az egyformán ritkített betűk különböző accentuálásra utasítanak. Ime, ezt: «*Ne hezen látogatta meg*», így kell érteni: *Nehezen látogatta meg*; ezt pedig: *Minden bizonynyal meg-*

látogatta, imígy: Minden bizonynyal meglátogatta. Ámde az utóbbit így is lehetne hangsúlyozni: «Minden bizonynyal meglátogatta», mi ellen megint ért. tiltakoznék. Tanácsosnak látom hát semleges térre vonulni s oly példákat szedni, melyekben a kétséget okozó ige-kötő nem lábatlankodik. Van ilyen elég. Ime: *Bizonynyal* tudom, hogy időt halasztgatok. (Dáv. 2. 8.) *Bizonyára* tudom a ti gondolataitokat. (Jób 21. 27.) — *Nagy bizonynyal* tudja azért Izraelnek egész népe. (Ap. Cs. 2. 36.) — Továbbá ezek is: *Kétségkívül* vetetett. (P. P. K. 124. 1.) — Az Ur előtt, ki *inkább* választott engem, hogy sem az atyádat. (2. Sám. 6. 21.) — És *nagyobb rész* juta Benjáminnak. (1. Mos. 43. 34.) — Minekutánna bort *bőven* ivott volna. (Ésa. 5. 6.) — *Annál buzgóságosbban* igyekeztünk látni titeket. Thess. 2. 17. — *Szorosan* áll rajta a ruha. (M. Ny. Sz.) — E tekintetből *kiválóan* érdekes olvasni. (Cs. és Isk. 1887. 143. 1.)

Ezekből elvitázhatatlanul kitűnik, hogy a II. 1. a) alá osztályozott szók igenis elfogadnak, ért. állításának merőben ellentmondva «elsőrendű nyomatékot». Az ellenmondást azonban kimagyarázhatni, mit mielőtt megkísértenék, hadd végezzem be az osztályozás ismertetését.

26. §. «II. 1. c) *Is* kapcsolta fogalmak». — Az az ártatlan jámbor «*is*» mennyi bajt csinált mind az *Eureka*, mind a Sz. Tanulmányok szerzőjének! Oly hinárba kerültek vele, melyből sehogy se birnak kivergődni. Az utóbbi midőn az *is*-es szavakat jellemezni akarja, mindjárt bajba kerül az *is*-sel. «Ezek közül — írja — a rendszerint nem nyomatosat nyomosítja is egyúttal ez a kapcsoló szó.»

Nemde furcsa, hogy az «*is*»-t tárgyaló czikknek már legelső mondatában is rosszul van rendezve az «*is*»? Véleményem szerint így kell vala: «. . . a rendszerint nem nyomatosat nyomosítja ez a kapcsoló szó». Mert itt arról van szó, hogy «minő fogalmak nyomatósak a mondatban, s azt kellett tehát kifejezni, hogy az «*is*» kapcsolta szavak annyira nyomatósak, hogy még a rendszerint nem nyomatósak is azzá válnak, ha «*is*» van hozzájuk kapcsolva. További megfontolással azonban azt is gyanítom,

hogy a gáncsolt hely értelme ez: az «is» kötőszó nem csak kapcsol, hanem nyomosít is, még pedig minden fogalmat. Ez esetben helyén volna az «is», de aztán, ha így értette *ért.*, mit keres ott a «rendszerint nem nyomatosat?» Hisz azt, a mi már magában «*ab ovo*» nyomatos, nem szükséges nyomosítani! sőt még nagyobb hiba tűnik fel a mondatban, oly hiba, a melyet még nehezt az, hogy *ért.* éppen szabálylá teszi, imígy: az «is» a szerint, a mint egyes fogalmakat, vagy egész mondatokat kapcsol össze, nagy részt különböző szórendre ad alkalmat. Ennek ellenében állítom: 1. hogy az *is* tulajdonképp nem «kapcsol» hanem csak szaporít; 2. se nem «kapcsol» se nem «szaporít» egész mondatot. — Nem «kapcsol», mert a kapocs a kapcsoltak között van, az *is* pedig kívülök. Egész mondatot kapcsolhat a megfelelő particula szanszkr̥tban, latinban (a görögnek nincs külön szava reá), németben, francziában, de magyarban sohasem! És épen az ellen vét értekező, hogy az *is*-t, a «rendszerint nem nyomatosat nyomosítja», mondatra vonatkoztatja. Szólamra ugyan vonatkozik az *is* széltiben, de mondatra sohasem. A hol így látszanék, későbbre igyekszem kimagyarázni.

27. §. De legmegfontolatlanabb állítás mindenek felett, a mi az előbbieket követi: «Az *is*-től kapcsolt fogalom soha se kap elsörendű nyomateköt!!» Beszéljenek a tények. Ábel *is vőn* az ő nyájának első fajzásából (I. Mos. 4. 4.) — Másod napon *is monda* a nagyobbik a kisebbiknek. (I. Mos. 27. 25.) — Fogadást *is fogada*. (I. Mos. 28. 20.) — Azt *is vevé* eszébe. (I. Mos. 31. 2.) — Más álmot *is láta*. (1. Mos. 37. 9.) — Más hét undokok és előztövéresedettek *is emelkedének* fel a folyamból. (I. Mos. 41. 3.) — És mindenféle vetemények bősége *is takartatik* mindenik városban. (1. Mos. 41. 48.) — Judás *is monda* az attyának. (1. Mos. 43. 8.) — Eredeti áldozatok *is mutattassanak* bé. (3. Mos. 23. 13.) — A kitött kenyerek asztalát *is takarják* bé kék boritékkal. (4. Mos. 4. 7.) — Egy bak *is áldoztassék* az Úrnak. (4. Mos. 28. 15.) — Lévinek *is monda*. — Józsefnek *is monda*. — Ásernek *is monda*. (5. Mos. 33. 8. 13. 24.)

Mindezekben csupasz ige előtt áll és viseli a fösúlyt a mon-

datban az *is-es* szó vagy szólam. A következőkben igekötőkre vagy más igemellékre vonatkozik.

Éb^{ben} *is* bévöttem könyörgésidet. (I. Mos. 19. 23.) — A ^{ma}godat *is* meg^számlálhatja (1. Mos. 13. 16.) azt *is* nek^{ed} adom a munkáért. (1. Mos. 29. 27.) — Most *is* hozzám ragaszkodik a férjem. (1. Mos. 29. 34.) — A ^{fiam} natragulyáit *is* elveszed-é? (1. Mos. 30. 13.) — Éz úttal *is* velem leszen férjem. (1. Mos. 30. 20.) — Méltó azért, hogy valamikor házamra *is* gondot viseljek. (1. Mos. 35. 50.) — Béremet *is* megváltoztattad tíz úttal. (1. Mos. 31. 41.) — Maga *is* utánnunk jö. (1. Mos. 32. 18. 20.) — Reggel *is* harmat szállott vala a tábor környül. (II. Mos. 16. 10.) — A barmot *is* megöljétek. (3. Mos. 20. 15.) — Én *is* ezeket cselekszem néktek. (3. Mos. 26. 16.) — Én *is* ellenetek járok. (3. Mos. 26. 24.) — A földről *is* megemlékezem. (3. Mos. 26. 42.) — Az Űr felhője *is* rajtok lön. (4. Mos. 10. 34.) — A felhő *is* eltávozék. (4. Mos. 12. 10.) — A sátorok innepét *is* megüljed. (5. Mos. 16. 13.) — És ez *is* elgyölöli őket. (5. Mos. 33. 8.) — De Dávid *is* felöltözött vala gyolcs Éfodba. (1. Kron. 15. 17.)

28. §. Ha mind ezekben sőt ért. m i n d e n példájában a kijelölt szavak és szólamok nem viselnek elsőrendű hangsúlyt (mondat főaccentusát) úgy egy szó sem visel a magyar mondatban és minden, a mit hangsúlyok helyéről és természetéről eddigelé beszélünk, badarság volna! De én inkább azt tartom annak, a mit ért. ír, hamis állítása commentárjául: «Elsőrendű nyomatéket csak az a fogalom kaphat, a melyhez az *is* mondatkapcsolás végett csatlakozik és a mely az illető mondatban amúgy is (t. i. *is* nélkül) különösen ki van emelve». E szerint hát mégis csak «k a p h a t» olykor, holott főállítása szerint: «s o h a s e kaphat». Vemhes vagy nem vemhes? De halljuk tovább: «Mondatkapcsoló fogantyúnak (quid hoc?) az *is* csak olyan alakot» (szót) «választ, a mely már *is* többé kevésbé nyomatatos, akár a mondat céljához képest nyomosított, akár «ab ovo» nyomatatos kifejezés.» A tények ezt sem igazolják. Idézett példáim közül vegyük fel ezt: «a ^{ma}godat *is* meg^számlálhatod». *Is* nélkül így accentuálnók: «a ^{ma}godat meg^számlálhatod», tehát mint inchoativum nem nyomatatos a «magodat». «Ab

ovo» sem; mert mag «olyan tárgynév, a mely névelővel . . . áll a mondatban»; tehát I. osztályú és így «nem nyomatos» szó. (Szór. Tan. 33. lap.) Aztán hogy is volna ideje és módja válogatni az «is»-nek? Hiszen a «szó, mikor kimondom, ott áll a maga helyén» ért. saját szavai szerint s előtt nyilat nem lehet visszahúzni.

29. §. Elég a rostálásból; hanem megkísértem rövid elméletét az *is* conjunctionnak, melyet tapasztalati tényekre alapítva alkottam, és itt egyúttal eléadok csak azért is, hogy kapjon alkalmat ért. visszaadni gorombaságaimat.

Az *is* értelmére nézve azonos az «és»-sel; de használatában négy pontbeli különbség van köztök. 1. «*És*» t. i. két oly — mondjuk — fogalmat köt össze, mely mind a kettő ki van fejezve a mondatban, holott az «*is*»-nél az egyik csak kivételképpen, rendesen pedig nincs és csupán gondolni lehet. Ki van pl. fejezve ezekben: «Nem csak a *Zsidók között*, hanem a *Pogányok között is*». (Sz. Pál. Rom. 9. 24.) — «Nem csak a *büntetést*, hanem a *lelkiismeretet is*». (U. o. 13. 5.) — «Nem csak az *ő eljövételével* pedig, hanem a *vigasztalással is*, melylyel stb.» (2. Kor. 7. 7.) — «Mert a jóra igyekszünk, nem csak az *Isten* előtt, hanem az emberek előtt is». (U. o. 8. 21.) A rendes esetre nézve szükségtelenek a példák.

2. Az *és*-sel kapcsolt fogalmak *koordináltak*, az *is*-sel kapcsoltak (igazabban: szaporítottak, vagy toldottak) pótlók. Annálfogva az «*is*»-el párosult szavak eleibe gondolandó fogalom nem szükség, hogy koordinált legyen, sőt lehet ellentétes is. Vegyük fel ért. példáit (a gondolható fogalmakat eleikbe teszem zárjelbe):

(Nem csak *máskor*, hanem) «*ekkor is* észrevettem».

(Nem csak *másutt*, de) «*ott is* fel kell szólalnod».

(Egyebet is, de) «*a könyveket is* le szeretné küldeni».

(Nem hagyhattam magára) «*haza is* kísértem azonnal».

(*Másutt is*), «*ott is* voltam».

A másunnan idéztem példák között is egészítsünk ki egy párt:

(Nemcsak *Kain*, hanem) «*Ábel is* vőn az *ő* nyájának első fajzásiból».

(*Jakob oltárt emele*), «*fogadást is* fogada».

(Mint *egyébben*) «*ebben is* bé-vöttem könyörgésidet».

(Sokszor megcsaltál) «béremet is megváltoztattad».

(Egyebeken kívül) «egy bak is áldoztassék az Urnak».

Látnivaló, hogy az oda gondolandó fogalmat sokképen, de a kifejezethez párhuzamosan szerkesztjük.

3. «*És*» a kapcsolt két fogalom között, az «*is*» a kifejezett után és töszomszédjában áll, és a kifejező szót vagy szólamot

4. mindig accentuáltatja; holott az «*és*»-sel kapcsolt fogalmak hangsúlya egészen független a kötőszótól.

Vannak a leírt különbségektől független viszonyai az *is* kötőszónak: 1. Csatlakozik igemellékhez, szóhoz és szólamhoz, az accentust felvehető conjunctiót is beleértve, («*a miért is*», «*azért is*» stb.) sőt olykor szólambeli jelzőhöz is, nevezetesen *-nak*, *-nek* ragú birtokoshoz («*a népnek is nagy része évé a Fásét*» 2. Kron. 30. 18.) 2. Járul csupasz igéhez, («*megmondom az igazat, ha haragszol is*» — «*uralkodik is mind a királyokon*» 2. Kron. 9. 26.)

Eddigélé nincs semmi baj; de itt már kétség fog egy kicsinyt, mert az adatok magyarázatára nézve lehet véleménykülönbség. A kérdés az, hogy midőn igemellékből és igéből álló szólamhoz, nevezetesen igekötős igéhez járul az «*is*», utána kell-e helyezni, vagy közbeiktatni?

Mind a két esetre van elég példa. Az elsőre: Azért mikor *nálatok volnának is*. 2. Thess. 3. 10. — Ha szintén valaki *mesterség nélkül megyen is*. Bölcs. 14. 4. — Ha *tanács nélkül cselekedett is magával*. Jéz. Sir. 32. 23. — Tegnapelőtt is, még mikor *Saul országzlana is*. 1. Kron. 11. 2. — Ha soha azelőtt farkast *nem látott is*. P. P. K. 19. l. 18. s. — A ki csak egy *ölnyire kívül volt is* a Noé bárkáján. P. P. K. 85. l. 18. s. — Ha történetből *társul kell is* egy ideig őket fogadni. P. P. K. 442. l. 3 s. al. — Ha valami tettetes irgalmasságnak cselekedetét *mutogatják is*. (P. P. K. 448. lap, 13. s. al.)

A másodikra: A ki *meg is jelentette* nekünk a ti szeretetöket. Kolossé. 1. 8. — A miket parancsolunk cselekszitek is, és *meg-is fogjátok* cselekedni. 2. Thess. 3. 4. — *Meg-is kostolták* az Istennek jó igéjét. Zsid. 6. 5. — Küldé a király némely . . . embert, a ki a zsidókat *kényszerítené meg-is fertéztetné* a templomot. 2. Makab. 6. 2. — (Mahomet) arra taníttya az ő deliáit, hogy . .

. . . . arczul forduljanak (a hitetlenek ellen), és módját ejthetvén, *meg-is öljék* őket. P. P. K. 442. l. legal. — Kérnök Titust, hogy a mint elkezdette, úgy *el-is végezze* nálatok ezt a jótéteményt. 2. Kor. 8. 6. — Megölted (Nábotot) annak fölötté *el-is foglaltad* (a szőlőjét). 1. Kir. 21. 19. — De ezek sem elegek: *bé-is merészle* menni az egész földnél szenteltebb templomba. 2. Makab. 5. 15. — Annak fölötté *bé-is vádolt* engemet te szolgádat néked. 2. Sám. 19. 27. — *Fel is méne* Baása . . . Judába. 1. Kir. 15. 17.*)

Az első esetre vonatkozó példák tekintetéből jegyzém meg, hogy eltérő vélemények lehetnek. Lám a M. Ny. Sz., valamint ért. is azt állítja, hogy a «mondatot egészben véve köti össze más [igazabban: az előbbi] mondattal. *Nem bánom, ha életemet kockáztatom is*». De e még a felhozott példára nézve sem áll, mert a kapcsoló szó itt a «ha» nem az «is» és legkevésbé sem tágul a kapcsolat ha az «is»-t elhagyjuk. Ellenben ha ezekben (1. Mos. 18. 30. köv.) «Ne haragudjál, ha szólok»; — Nem cselekeszem, ha harminczat talállok»; — «is»-sel toldanók az igéket: «ha szólok is» — «ha talállok is», erősebb lenne-e a kapcsolat? Sőt a példabeli «is» éppen nem vonatkozik a «Nem bánomra», hanem az odagondolandó szólamra, imígy: «ha (nem csak más veszély fenyeget, de) életemet kockáztatom is». — És elhamarkodott «szabály» az, a mit tovább olvasunk, hogy az «is»-t ekkor az ige után sorozzuk; mert lehet-e hibáztatni a következőket: «Elvégeztetek a templom. *Hajókat is csinála* Salamon». (1. Hir. 9. 26.) — «Nála eszik vala [Joákim] kenyeret . . . és *abrákot is rendele* [Salamon] neki szüntelen». (2. Hir. 25. 29—30.) — «*Házakat is csinála* Dávid az ő városában». (1. Kron. 15. 1.) — «*Haza is kísértem* azonnal». (Szór. Tan. 37. l.) — «*Ott is voltam.*» (U. o.) — «*Furcsán is adtad elő*». (U. o.) Következőleg a sem hiba, a mit korhol a M. Ny. Sz. t. i. «*ha életemet is kockáztatom*», a melyhez a gondolt előzmény lehet: *nem csak vagyonomat vagyok*

*) Az utolsó mondat egy észrevételre ada nekem alkalmat, Luther t. i. így fordítja: «*Baesa aber . . . zog herauf wider Juda.*» Károli hasonlókép: «Mert feljöve Baása Juda ellen». Az «is»-nek tehát olykor, szintűgy mint az «és»-nek is következtető ereje van. Nem egy példával bizonyíthatnám, de mivel nincs befolyása az accentusra, elégnek tartom megemlíteni. Az alább következő: «*Furcsán is stb.*» (Szór. Tan.) ide tartozik.

kész áldozni, hanem. — Sőt az első esetet példázó mondatokban is mindenikben lehet közbeigatni az «*is*»-t és nem csökken vele sem az értelem, sem a kapcsolat; holott ha az imént idézettekben az ige utánra toljuk: «hajókat *csinála is*, — abrakot *rendele is*, — haza *kísértem is*, — ott *voltam is*, — furesán *adtad is* elő» — nemde esetlenül hangzik?

Mint érintém, kétség támadhat az ilyes mondatok elemzésénél: még pedig az, vajon az igemellék utáni helyzetben (közbeiktatás esetében) nem csupán az igemellékre vonatkozik-e az «*is*»? A kétséget feltehető előzmény odagondolása eloszlatja. Pl. (*Nem csak templomot építe, hanem*) «hajókat is csinála». Ebben világosan szólamra vonatkozik az «*is*». — (*Nem csak máskor, de*) «ekkor is észrevettem». Itt igemellékre. — Hátralévő «*is*»-re nem kaptam példát, melyben kétség foroghatna fenn.

A közbeiktatás, mely másnemű igemellékeknél gyakori eset, az igeikötőknél, merem mondani, kivételetlenül általános. Én legalább egyetlen egy igeikötős példát sem leltem, se a *Kaldi* fordította Bibliában.*) se PP. Kalauzában, a hol nem volna közbeiktatva az «*is*».

Még csak azt kell megmondanom, mi okozta az ért. tévedéseit? Egyszerűen csak az, hogy nem fontolván meg ért. a magyar «igeikötő»-nek sajátoságos független természetét, azt véli, hogy valahányszor ige előtt áll, mindig rajta van a mondatsúly. — *Hinc illae lacrimae!*

30. §. Még nem végeztük be az osztályozást, de a többivel hamar készen leszünk.

II. 2. alosztály. *Kettős természetű (ingadozó) szók.* Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot.

Legelsőben is felakadok azon a kifejezésen: «visszautasítják», mely a «savanyú szőlőt» repudiáló rókát juttatja eszembe. Hát a szótól vagy szólamtól függ-e, hogy el, vagy ne fogadjon mondataaccentust?

No de ezt elengedve is tünődésembe került e csoport elemzése. Első tekintetre ugyanis úgy látszott, hogy hiszen csekély kivétellel az egész magyar szókészlet beleje illik. De megfontolván azt, hogy itt csak «*ab ovo*» nyomatos szavak tárgyalvák, azt kel-

*) Az idézett példákban *Károli* fordítása sem különbözik.

lett következtetnem, hogy egyetlen egy ily szó vagy szólam sincs, a mely a mondatban főaccentust ért. szerint «visszautasíthasson». Oly igazság az, melyet a felhozott példák sem czáfolnak, nem czáfolhatnak meg.

És annál kevésbbé, mivel azok ellen is sok a kifogás. Általános az, hogy azok egyen kívül mind csináltak, melyeket ért. szerkesztett úgy, hogy tanuságul szolgáljanak állításának, s az az ő bizonyító erejüket, ha volna is, vagy csökkenti, vagy el is veszi.

Én ugyan nem «utasítok vissza» minden csinált példát, de megkivánom, hogy a mondat körülményei adva legyenek annyira, hogy a mondat intentióját és a mondó célját érteni lehessen. Idézett példáknál e nem szükséges, mert az egész helyet utána lehet olvasni s ott a kívánt körülményeket meg lehetni.

Alkalmazzuk kifogásomat az első példára: «bátran». — Lehet «főnyomaték nélkül», írja ért., «bátran fölléphet akárhol is» és főnyomatékkal: «Bátran lép föl a színpadon». Szerintem mondva tehát az első «bátran» inchoativum és ért. így kívánja accentuáltatni: «Bátran fölléphet akárhol». — Nem hivatkozom arra, hogy ha ezt a mondatot bár elszigetelve, hangsúly-jel és ritkított betűk nélkül írva, magyar ember elé tesszük, így fogja olvasni: «*Bátran fölléphet akárhol!*» És helyesen fogja, mivel az adverbium: «bátran» a másik adverbiumnak: «*föl*» jelzője s hangsúlyát átveszi. *) Nem hivatkozom, mondom, hanem körülményeket veszek fel, melyek között kap, vagy nem kap accentust. Tegyük hogy X* zongoramester kitűnő tanítványát művészi útra akarja vinni. Egy tekintélyes szakértőhöz Y*-hoz megy vele s játszattván előtte, azt kérdi, vajjon merjen-e a fiatal fellépni nagy közönség elé? Y* ha biztatni akarja, nemde azt feleli, hogy: «Bátran felléphet akárhol?» És van-e kétség benne, hogy a bátranra ejti mondata főszólya? Igen is, mert X* nem tudja előre, mi lesz a felelet, s Y* tehát újságolja neki a «bátrant». — Másfelől bizonyos

*) Kinyitom a «Kalauz»-t s rögtön a következő példáit látom az accentus átvételének: «*magok sem tagadják az atyafiak*». (264. l.) «*Ő is egy volt az Anyaszentegyház papjai és bajnokai közül*». (U. o.) «*Az Asszonyi állatokat is reá szabadította az egyházi szolgálatra*». (265. l.) «*igen megvagyon az asszonyi emberektől tiltva az Papi embereknek tisztá*». U. o. v. ö. «ugyanis Luther igen javálja stb.» U. o.)

Conservatorium-végzett növendékeivel próbajátszást tartatnak. V*, a ki nem volt ott, kérdi a jelen volt Z*-tól, ha bátran léptek-e fel a fiatalok, s azt a feleletet kapja: «bátran [>]egyik se lépett fel; mindenkinek trémája volt». Itt nem kap semmi accentust a «bátran», mert a kérdésben benne lévén, ismeretes eszmének tekinti és így inchoativum alakban ismétli a felelő fél.

Csak ily, részletezett elemzés után lehet biztosan itélni a mondatbeli szórend és hangsúlyozás felől. De így bizony keveset részletezhetnénk s elemezhetnénk, azért jobb lenne nem csinálni, hanem csak idézni a példákat. Mert a ki csinálja, úgy szerkeszti — bár akaratlanul is — a mondat példáit, hogy állításának megfeleljenek, s ezzel a *petitio principii* hibájába esik. Ellenben ha biztos helyről szabatosan idéz, az illető helyeken utána járván a körülményeket számbavehetjük, a követelt szabályok helyességét megvitathatjuk. Minthogy ért. példáival ezt az eljárást nem követhetem, csak állításait szellőztetem s ezúttal elérkeztem a 3-ik és utolsó alosztályra.

31. §. Ennek nincs általános címe, hanem mindjárt két csoportra van osztva, u. m. «a) *Tagadó (negatív) természetű*, és általán véve a *minus* eszméjét kifejező szók»-éra; — «b) *határozatlan fogalmakat jelölő kifejezések*»-ére.

Meglep első tekintetre, hogy az a különmeműnek látszó két csoport mikép kerülhetett egy csávéba, és mi a felosztás elve. De megmagyarázza mind a kettőt ért. következőleg: »Ezek határozottan megkívánják az igeadta különös kiemelést, vagyis a nyomatos rendet; még pedig az a) alattiak szabályszerűen, mint bármely más főnyomatékú szó; a b) alattiak ellenben egészen sajátságos módon»

Elemezzük az első pontot, összevetve a példákkal.

Legelőször is fenakadhatni azon, hogy mit tesz az, hogy «bármely más főnyomatékú szó? Ha azt, hogy oly szó, a melyen a mondat főszólya van, oda üt ki a magyarázat, hogy a főnyomatú szó, főnyomatú szó! mint az egykori örmester definiálta: a Kirkenprádé, kirkenprádé.

Ezt nem tehetem fel; tehát csak azt jelentheti, hogy «természet szerint vagy «*ab ovo*» nyomatos szók». Igen de ezeknek 1. alosztályáról azt állítja ért., hogy «akármily erősen nyomosítva

sem fogadnak el elsőrendű nyomatékot», s ennek a jelen «bármely» ellene mond, valamint részben a 2. osztálybeli *ingadozók*-nak is; mert itt nem csak az van állítva, hogy «elfogadhatják», hanem hogy «határozottan megkívánják a különös kiemelést».

A mi a példákat illeti, a rovat címeiből azt olvassuk, hogy ért. a «kérdő» és «kétkedő» szavakat is beléveszi a «tagadók» fogalmi körébe, a mi legalább is merész *annexio*! Nem is ratifikálom, mert a kérdőkre és tagadókra nézve igaz, hogy reájok esik a mondat főszűlye, de a kétkezőket az ingadozók közé kell soroznunk, «kár negatív, akár pozitív értelműek legyenek. Pl. «bajosán» ért. szerint *negatív*, «alkalmasint» pozitív kétkező. No már azt mondom valakinek: «bajosán sikerül úgy-e?» s ő azt feleli: «bajosán nem, hanem idő kell hozzá». — Megint kérdelem valakitől: «Vajon eljön-e?» és kaphatom rá azt a feleletet: «alkalmasint eljön». — «Vajon hoz-e választ? F. «Nem tudom, de alkalmasint hoz», épen mintha így felelné: «valószínűen hoz» vagy «hiszem, hogy hoz». Midőn ért. így állítja szembe: «Bajosán hitetik el vele» és «alkalmasint elhitetik vele»: az a fatalis igekötő viszi tévútra, mivel azt gondolja, hogy azt okvetetlenül accentuálni kell. Pedig a dolog magyarázata, hogy a cselekvény végrehajtását jelölő igekötő a cselekvényt akadályozó «bajosán»-t nem tűri jelzőnek, de az «alkalmasint»-ot igen is megszenvedí.

Ezzel hát tisztában lennénk; de sokkal hamarabb túladhunk a b) alatti csoporton, melyről ért. azt nyilvánítja, hogy a példáiban «szereplő határozatlan névszók csakugyan kifognak a szabályon» és hogy ez a csoport «irregularis csapat, olyan mint a kozák». — Miután hát maga kimondta az ítéletet fölöle, nincs miért vesződjem vele.

És miután mind ezekből nem lehetett kitanulni, mi legyen voltaképp az a rejtélyes «nyelvtani érték», miután hatását vagy befolyását csak akkor észlelhetni, mikor a szó már bé van a mondatba rendezve és accentuálva, kimondhatom reá Dániel profétával: «JÉKEL: megmérettetél a mérő serpenyűben és heával találtattál». Szóval sem szórendezésre, sem hangsúlyozásra semmi hasznát nem vehetni, és általában csak két esetet tudok arra, hogy

egy szóról, nyelvtani rovatánál fogva, biztosan meg lehessen előre itélni, kapjon-e vagy ne kapjon főhangsúlyt a mondatban.

Egyik az, hogy a kérdő szó (akár névszó, akár névmás, akár adverbium, akár ige) okvetetlenül kap. Természetesen, mert a mit kérd, azt nem tudja a mondó. — A másik az, hogy a vonatkozó (relativum) névmás és adverbium (a hol, a miért, a mikor stb.) szintoly természetesen súlytalan, mert mindig valami másra említettire vonatkozván, a tudottak rovatába tartozik és inchoativumnak kell hogy szolgáljon.

32. §. Most már kimondhatom néhány pontba összefoglalva a szórend és accentus közti viszonyt.

1. Az accentus kétféle: u. m. *szólami* és *mondati*, melyek nem phonetice, hanem csak elveikben különböznek.

2. A szólam-accentus úgy keletkezik, hogy egymással bizonyos viszonyban levő két szó közül az elsőnek, mely az utána közvetlen következő szó jelölte fogalmat *specificálja* (minősíti vagy határozza) első tagját a hang változtatásával és némi erőlyel kiemeljük. Ily viszonyban vannak és ily renddel nevezetesen: 1. a jelző és jelzett; 2. az igemellék és ige: «Szép virág». — «a ház fedele». — «Csodát láttam». — «Jól laktam».

3. Mind a jelző, mind az igemellék eleibe járulhat egy harmadik szó, ezúttal csak jelző, mely az utánávalóra vonatkozván, azt jelzetté teszi és hangsúlyát eltulajdonítja. — «Igen szép virág.» — «A magas ház fedele.» — «Nagy csodát láttam.» — «Elég jó laktam.»

Ily módon harmadik, negyedik s több szó is járulhat az előbbiek eleibe. A határt az értelmesség és az æsthetica szabja meg.

4. Ha egy újan járuló jelző nem az előbbi jelzőre vagy igemellékre, hanem a jelzetre vagy az igeire vonatkoznék, nem veszi át az accentust, hanem sután marad. — Nevezetesen, ha, birtokos az új jelző, «-nak, -nek»-kel ragozandó. — «Hunyadinak fényes diadalai.»

5. Minthogy az új jelző az előbbiek hangsúlyát átveszi, az egész szólamnak csak egy accentusa van. De két, teljesen

coordinált jelző is vonatkozhatván azon egy jelzettre vagy hasonló két igemellék azon egy igére, ilyenkor a coordinatio megkívánja, hogy mindenikök egyformán viselje — illetőleg nélkülözze — a hangsúlyt.

6. Az accentus az illető szóval együtt keletkezik és születésükben az előbbiről vagy utóbbiról szó sem lehet.

7. Velők egy időben határozódik az accentuált szó helyzete, minthogy a szólam-accentusnak nyelvünk szokásából folyó értelmezésénél fogva másképp nem is lehet.

8. A szólam a mondatba igtatva sem veszti el az őt illető accentust és minden föltételeivel, tulajdonságaival megmarad. E szerint hangsúlyos szólam *inchoativum* is lehet, de accentusa nem a mondaté.

9. A mondat-súly a szólam-accentus kifolyása, és úgy keletkezik, hogy nyelvünk az accentuált szólamoknak főtebb sorolt 2-dik nemét, az igemellék és ige kapcsolatát vette fel a mondat magvaul, és accentusát főaccentusaul. De ezzel a specifikálás elve mellé egy új elv járul, t. i. az újságolás elve. Ennélfogva a mondat szavai jelölte eszmék «tudottak» és «nem tudottak» rovataira oszlanak, és a mondat hangsúlyát a «nem tudott» eszmét jelölő igemellék kapja.

10. Az újságolás elvénél fogva, minthogy a cselekvénynek nem csak körülményei, hanem maga is eshetik a nem tudott eszmék rovatába, a csupasz ige szintűgy kaphat mondat-súlyt, mint az igemellék. — Ez az aránylag ritka eset az írott mondat olvasásánál, okozhat olykor félreértést; azért kívánatos, hogy közegyetértéssel az accentust viselő igit különböztessük meg, pl. ritkitott betűkkel. — Mondat-accentusjel hiányán nem egy nyelvész sajnálkozik.

11. Egynél több igemellék is tartozhatván a «nem tudott» rovatba, az ilyenek az igiten hátul foglalnak helyet másodrendű accentusokkal látva el. A tudott eszméket jelentő és így súlytalan igemellékeket (szavakat vagy szólamokat) nyelvünk szokása az igiten elül vagy hátul rendezi. Az elül rendezettek a mondat előkészítő részét (*inchoativum*) alkotják. — Inchoativum minden szó vagy szólam lehet és halmozva több is egynél.

12. Más viszony az accentus és szórend közt nincs és a főtebbi pontok fentartásával, meg a logika és æsthetika tekintetbe

vételével ¹⁾ a mondó vagy író teljes szabadsággal rendelkezik szavai és szólamai sora felett.

A vitás tárgy irányában felvett és eddig elésorolt tényeket és belölök vont következtetéseket a legsanyarúbb próbák alá terjesztem. És biztatom magamat, hogy bármely magyar könyvet vegyen elé valaki, az én módomat követve, minden mondatát könnyen és biztosan elemezheti ²⁾ és a nyelvelles hibáknak,

¹⁾ A logikát veszi tekintetbe az az író is, a ki ügyel, hogy az értelmökre nézve szorosan egymáshoz tartozó szók el ne választassanak egymástól, azaz, hogy közikbe mások ne igtattassanak. Már *Quintilianus* írja (Institut. IX. 4, 27): «*verba . . . ex loco transferuntur ad locum, ut iungantur, quo congruuntur maxime*». Hirlapokból idézek néhány példát, melyekben az összetartozó szók kijelölvék: «A Kispestről közölt jégverési hír alaptalan». — «A tárgyak kiállítás az európai emberre, ki . . . azok fontosságát ismeri . . . érdekes». — «Az elveszett tárgyak értékéről maga gróf Andrássy adhat csak felvilágosításokat». — «Az új királyi egyetem épületét . . . átadni». — «Bogdán . . a társát a torkába szírt szalonnasütő nyárrsal megölte». — Ilyenek ezek is: «A gyűlésben *Wilson* egy levelét olvasták fel». — «*Hetvenöt* a szövegbe nyomott ábrával». — És, *last* nem *least*: «Rövid magyarok története».

²⁾ Maga a «Szórendi tanulmányok»írója is, eltérő nézetei ellenére, eleveim szerint elemez két mondatot, még pedig sikeresen. Tessék elolvasni az értekezés 32. lapja 7—17. sorait: «Példa: *A földbírtok el van veszve; de a készpénz meg van mentve*. Itt a *földbírtok* nem azért áll közvetlenül az állítmány előtt, mert így vagy amúgy hangsúlyozom, hanem azért kell ott állnia, mert először is: már ismert eszme» (a ritkítás az enyim). «A föl-tehető kérdés itt ez: *A földbírtokkal mi történt?* — Továbbá: azért kell ott állnia, mert párvonalba teszem a másik mondatban álló *készpénzzel*». (Hogy lehessen valamit «párvonalba állítani» oly valamivel a mi még nincs, hanem azután lesz?) — «Mind a két eszmét, mind a két mondatban természetesen követi az állítmány, a mely is, mint eddig még szóban nem forgott, tehát ismeretlen eszme a fontosbik.» (Világosabban nem beszélhetett volna ért. mellettem!) «Ennél fogva erősebb hangsúlyt is kap, mint az a két névszó, a mely már ismertebb fogalmat jelöl Kérdelem már most: Nem az eleve feltett kérdés, kapcsolatban a többé-kevésbé tudottak és nem tudottak különböztetésével kalauzolt bennünket legelsőben is» (a ritkítás a szerzőé) «az illető alakok nyelvtani szerepe, és ennek nyomán a nekik jutó hely megállapításában? és nem ugyanaz a kalauz vezérelt ezután a reájok eső különféle hangsúly meghatározásában is?» Én pedig azt kérdelem, miért rúgta farba hát ért. azt a biztos és kipróbált kalauzt, és miért fut oly szekér után, a mely nem akarja felvenni?

melyeket nyelvérzéke netalán homályosan sejtett, az okai iránt tisztába fog jőni. De nem csak az elmélet világában, hanem a cselekvés terén is tesz hasznos szolgálatot a szórend és accentus közti viszony ismerete, még pedig három tekintetben.

Első az, hogy olvasáskor a magyar mondat értelemárnyalatát eltaláltatja; valamint főntebb is érintém. — Szint az a hasznos van, másodszor, az idegen nyelvekből való fordításokban, melyekben sok ferdtéseket elkerültetne. — Harmadik az, hogy útmutat a helyes szaválásra, melynek vajmi ritka példáját hallani akár szószékről, akár színpadról.

Azért hát bátor vagyok ismételni: *his utere mecum!*

tartott nemzetközi gyűléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es és igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Béreczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandsuk szertartások könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldszter Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. *Kranos. Tel'fy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Jenővics György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podkorszky Lajos magyar singai nyelvhasznolása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand*, l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Tel'fy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött, *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A töröktatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármin* r. tagtól 10 kr. — X. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetről. *Gr. Zichy Ágostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indian Mayer Auréltól. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 30 kr. — A Kün-vagy Petrarka-codex és a künok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Russicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb istenei lényei és földrajzi szertartásai.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simónyi Zsigmond* I. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* I. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Míveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cantionale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* I. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* I. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kiltag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) *Bánóczy József* I. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Karolytól*. 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* I. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól*. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* I. tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármin (A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* I. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól*. 30 kr. — III. A reflexív és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* I. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* I. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* I. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kalmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* I. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* I. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* I. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* I. tagtól. 50 kr. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Ármin ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* I. tagtól. 50 kr. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól*. 10 kr. — XII. Heraclius. Rañkavis Leon hellén drámája. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 40 kr. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 40 kr. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvén.